

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ
Δρ. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

**Ο ΚΑΝΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΑΡΜΟΔΙΟΥ
(Ἡ ΑΡΔΟΜΙΟΥ) ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝ ΑΥΤΩ:
ΝΑΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΗΜΕΝΟ ΜΑΡΤΥΡΟΛΟΓΙΟ,
ΛΑΡΙΣΑ 11 ΜΑΪΟΥ 926 μ.Χ. (;)**

*Εἰς μνήμην: Enrica Follieri (1926-1999)
Ἄννας Ἀβραμέα (1934-2008)
Δημητρίου Σοφιανοῦ (1935-2008)*

**1. Χρονολόγηση καὶ ἱστορική διάσταση
τοῦ Κανόνα τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου**

Ἡ ὑπαρξη διαδεδομένης τιμῆς τοῦ ἁγίου Ἀρδομίου ἢ Ἀρμοδίου καὶ τῶν
σύν αὐτῶ Μαρτύρων Γρηγορίου, Ἰωάννου καὶ Μιχαήλ, εἶναι γνωστή
σέ κώδικα (Μηναῖον Μαΐου) τοῦ 11ου αἰῶνα τῆς μονῆς Κρυπτοφέρρης [Crypt.
Δ.α IX = Cl. ff. 54-57^ο]. Περιέχει τόν Κανόνα ἐπωνύμου συγγραφέα, τοῦ Ἀρσε-
νίου (ἀπό τά ἀρχικά τῶν θεοτοκίων «Ἀρσενίου») δίνοντας ἀκροστιχίδα: «Ἀρδό-
με προσάδειν σοι εὐθύ ἔπος με διδάξαις»¹. Τό ὄνομα τοῦ Μάρτυρα εἶναι τό
ἐντελῶς πρωτότυπο (unicum) Ἀρδόμιος, πού διασκευάζεται ἀπό τόν Ἀρσένιο
στό ἀρχαιοπρεπές Ἀρμόδιος², τό ὁποῖο πάλι ἐντοπίζεται καί σέ σύγχρονη ἐπι-

¹ Βλ. Schirò Joseph, *Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae Inferioris*, IX, *Canones Maii*, C. Nikas collegit et intruxit, Roma, 1973, 91-104 (ff. 54-57), 374-376 (=σχόλια), 376-377 (=στιχηρά: ff. 51ν). Σοφιανός Δμ., «Ἀνέκδοτος κανὼν τοῦ μάρτυρος Ἀρμοδίου συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου τῆς Κρυπτοφέρρης (IΑ΄ αἰών)», *ΕΕΒΣ* 1972-1973, σσ. 96-109, 104-109. Follieri Enrica, S. «Ardomio martire in Tessaglia», *Analecta Bollandiana* 93 (1975), σσ. 313-348, 316, 323-326.

² Ὁ τύπος «Ἀρδόμιος»: Κανὼν: Ὡδή Γ', τροπ. 4ο: «Ἄκος ἀρδεύεις τοῖς πιστῶς προσερχομένοις σοι... Ἀρδόμει...». Ὡδή Δ', τροπ. 1ο, 4ο . Ὡδή θ', τροπ. 3ο., 5ο. Πρβλ. ὠδή Α', τροπ. 2ο: «*Ρεῖθρα*

γραφή³. Ὡς ἡμέρα μνήμης ὀρίζεται ἡ 11η Μαΐου, ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Μώκιο⁴, ἀλλὰ οὐσιαστικά στὰ ἐγκαίνια τῆς Κων/πόλεως⁵. Στὸ 3ο τροπάριο τῆς 9΄ ὥδης φαίνεται νὰ δηλώνεται καὶ πέμπτο ὄνομα, ὁ Παῦλος: «... Ἀρδόμιος, Γρηγόριος ἅμα Ἰωάννη καὶ Μιχαὴλ, σὺν Παύλῳ τῷ συνάθλω...». Ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἀφορᾷ σὲ ἄλλον ἕναν μάρτυρα, ὅπως δέχεται ἡ E. Follieri: ὁ Ἀρδόμιος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ συγκαταλέγονται μὲ τὸν ἀπόστολο Παῦλο, ἐπίσης Μάρτυρα, συναθλητῆ⁶.

Στὸ κείμενο τοῦ Κανὸνα δηλώνεται ἐναργῶς ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Ἀρδομίου/ Ἀρμοδίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τριῶν Μαρτύρων ἢ ναὸς πού ὑπῆρχαν τὰ λείψανα ὄλων τῶν Μαρτύρων. Ἄν καὶ ὁ Κανὼν δὲν προσδιορίζεται τοπικῶς καὶ χρονικῶς, ὅπως ἤδη ἔχει δειχθεῖ, σχετίζεται μὲ τὴ Λάρισα⁷: 1. Ὁ ἴδιος Ἀρσένιος

χαρίτων φερωνύμως ... Ἀρμόδιε, ὡς ἐκ πηγῆς βρύων ἀεννάου πίστει σοι τοῖς προσιοῦσι πάντοτε τῇ ἀρδεῖα σου, πλύνον κάμου τὸν σπῖλον καὶ φώτισον...».

Ὁ τύπος «Ἀρδόμιος»: Ὠδή Α΄, τροπ. 2ο, 3ο. Ὠδή Β΄, τροπ. 2ο, 3ο. Ἐπίσης στὸ 1ο στιχηρὸ καὶ 3ο στιχηρὸ. Τὸ Ἀρμόδιος εἶναι ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ὄνομα, βλ. Follieri, ὅ.π., 316-318.

³ Τὸ ὄνομα Ἀρμόδιος ὁμοῦ μὲ τὸ Χαρίδημος καὶ Μαρτύριος ἐντοπισθῆκε σὲ ἐπιγραφή τῆς ἴδιας ἐποχῆς (μέσα 9ου αἰ.-μέσα 10ου αἰ.) ἀπὸ τοὺς Φιλίππους, βλ. Μέντζος Ἀριστ., «Ἐπιγραφή τῶν Φιλίππων ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Στ. Πελεκανίδη», *Λεπέτυμος. Μελέτες Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης σπὶ μνήμη τοῦ Γεωργίου Γούναρη*, Ἐπιμέλεια Ἀθ. Σέμογλου, Ἰ. Π. Ἀρβαντιδίου, Ἐμμ. Γ. Γούναρη, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἄντ. Στασιούλη, Βυζαντινὸς Δόμος 26 (2018), σσ. 563-566.

⁴ Schirò, ὅ.π., 91, 374 (Cryptensis Δ.α. IX): 11 Maii: In sanctum Harmodium - qui et Ardomius dicitur et Socios suos: tit. «*Τοῦ ἁγίου μάρτυρος Μωκίου καὶ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀρμοδίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ. Εἰς τὸν ὄρθρον κανῶν ...».* Σοφριανός, «Ἀνέκδοτος Κανὼν», ὅ.π., σ. 96.

⁵ Γουλούλης Σταῦρος, «Ἡ χριστιανικὴ “Πόλις τοῦ Κωνσταντίνου” (330): Ἡ ἐορτὴ τοῦ μάρτυρα Μωκίου (11/5) καὶ ἡ Μεσοπεντηκοστή», *Θεολογία* 85, 1 (2014), σσ. 191-234, ὅπου ἀναλύεται ἡ σταδιακὴ ἐξέλιξη τῆς κοσμικῆς γιορτῆς τῶν ἐγκαίνιων σὲ θρησκευτικὴ γιορτὴ, ὅπως διαμορφώνεται τὸν 10ο αἰῶνα. Οὐσιαστικὰ κατάλοιπο τῶν ἐγκαίνιων ἦταν ἡ γιορτὴ παρουσίας τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀκολουθίας στὸν ναὸ-Μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Μωκίου πού ἐορτάζει στίς 11 Μαΐου.

⁶ Follieri ὅ.π., σσ. 328-329.

⁷ Σοφριανός, «Ἀνέκδοτος κανὼν», ὅ.π., σ. 102, καὶ Follieri, ὅ.π., σ. 346. Βλ. Κανὼν, Ὠδή Ε΄, τροπ. 3ο: «*ἐν τῷ ναῷ ὑμῶν προστρέχει πᾶς πιστός...*». Κάθισμα: «*συνδράμοιεν ἅπαντες ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ αὐτῶν ἄδοντες*». Ὠδή Ζ΄, τροπ. 2ο: «*ἰᾶσθε ...ἐν τῷ ναῷ ὑμῶν πανθαύμαστοι...*». Ὠδή Ζ΄, τροπ. 3ο: «*τῷ σεπτῷ ὑμῶν δόμῳ...*». Ὠδή Η΄, τροπ. 1ο: «*...ὑμῶν τῷ τεμένει...*». Ὠδή Η΄, τροπ. 4ο: «*Δόμος ὁ ἱερός ὑμῶν ἱατρείῳ τοῖς κάμουσι...*». Ἐπίσης στὸ 1ο στιχηρὸ: «*τούς δούλους σου συναθροισθέντας ἐν τῷ σεπτῷ ναῷ σου...*» καὶ 2ο στιχηρὸ: «*...πᾶς ἐρχόμενος ἐν τῷ ναῷ ὑμῶν...*». Πρβλ. Γουλούλης Στ., «*Στὴ Λάρισα τοῦ 10ου αἰῶνα: Ναὸς τοῦ Χριστοῦ [ ] καὶ τὸ ἱστορημένο πρόγραμμα τῶν ἁγίων Τεσσαρῶν Μαρτύρων*», 37ο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Τέχνης, Πρόγραμμα καὶ περιλήψεις εἰσηγήσεων καὶ ἀνακονώσεων, Ἀθήνα 12, 13, καὶ 14, Μαΐου 2017, Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο, Ἀθήνα 2016, σσ. 55-56.

ἔγραψε τόν δεύτερο Κανόνα τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης⁸, πού περιέχεται στόν ἴδιο κώδικα [Crypt. Δ.α IX = Cl. ff. 77-79^v)] ἔχοντα ἀκροστιχίδα: «*Ἀχιλλίου με ἡ χάρις φωτιζέτω τόν ξένον*». Στά θεοτοκία: «*Ἀρσένιον*»⁹. **2.** Στόν Κανόνα τοῦ Ἀρμοδίου καλοῦνται ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος (Ωδή ζ', 3ο τροπ.: «*Συντρέχει τό βρότειον Ἑλλάδος πάσης φύλον...*»)¹⁰. **3.** Οἱ τέσσερις Μάρτυρες ἀναφέρονται στόν Βίο τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου τοῦ ἐν Βουναίοις, ἔργο κάποιου Νικολάου¹¹, πολλά χρόνια μετά ἀπό τά γεγονότα¹², μεταξύ καί ἄλλων θυμάτων τῶν Μαρτύρων τοῦ Τυρνάβου ἐπί Λέοντος ζ' Σοφοῦ. Ὁ κατάλογος μέ ὅλα τά ὀνόματα προστίθεται στό τέλος τοῦ Βίου, σάν σέ παράρτημα, ἡμερήσια Ἀναφορά (ἡ ἐν οὐρανοῖς φέρει Βίβλος) σέ Ἐστρατευμένους: «*Καί τά μέν θεῖα τῶν συνάθλων καί συμμαρτύρων σου ὀνόματα ἡ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τῶν ζώντων φέρει βίβλος, ἀνάγραπτα ἡμῖν δέ, τοῖς ἐπί τῆς γῆς πεφανέρωται. Ὑπῆρχον γάρ Ἀρμόδιος, Γρηγόριος, Ἰωάννης, Δημήτριος, Μιχαήλ, Ἀκίνδυνος,*

⁸ Ὁ πρῶτος κανὼν εἶναι τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου (9ος αἰ.), βλ. Μακρῆς Γ., *Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλλίου ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης τοῦ θαυματουργοῦ*, Ἐν Λαρίσῃ 1896. Σοφιανός Διμ., «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλῖος Λαρίσης. Ὁ ἀρχικός ἀνέκδοτος Βίος (9' αἰ.) καί ἡ μεταγενέστερη διασκευή του (17' αἰ.)». Ἀνέκδοτα ὑμνογραφικά κείμενα (Ἰωσήφ Ὑμνογράφου, Μανουὴλ Κορηθίου, Ἀναστασίου Γορδίου), *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά*, τομ. 3ος, Ἀθήνα (1990), σσ. 97-213, 100-103, 120.

⁹ Schirò, ὁ.π., σσ. 176-189, 398-400.

¹⁰ Πρβλ. Notitia 10 (τέλν 10ου αἰ.): «*Τῆ Λαρίσῃ τῆς Ἑλλάδος*», βλ. Jean Darrouzès, *Notitiaie Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, Introduction et Notes*, IFEB-CNRS, Paris 1981, σ. 326.

¹¹ Σοφιανός, «Ἀνέκδοτος κανὼν», ὁ.π., σσ. 100-102. Γιά τόν Βίο βλ. Σοφιανός Διμ., *Ἅγιος Νικόλαος ὁ Νέος ὁ ἐν Βουναίῃ*. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικά κείμενα. *Ἱστορικά εἰδήσεις περὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Θεσσαλίας (Γαϊών)*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαρπτόλου 22, Ἐν Ἀθήναις 1972, 26 κ.έ., 139, στχ. 17-19: «Ὁ γοῦν ὁμώνυμος ἐμοὶ ἀθλητής...». Τό γεγονός ὅτι τονίζει πὼς φέρει τό ὄνομα τοῦ ἁγίου, ἴσως σημαίνει πὼς εἶναι μοναχὸς ἢ κληρικὸς ἀκόμη καί ἐπίσκοπος Βουναίνης. *Follieri*, ὁ.π., σ. 346. *Gamillscheg El.*, «*Historische Gegebenheiten im Spiegel hagiographischer Texte*», *JÖB*, 25 (1976), σσ. 1-32, 17-18.

¹² Σοφιανός, *Ἅγιος Νικόλαος*, ὁ.π., σσ. 32-36: χρονολογεῖ τόν Βίο πρὸ τοῦ 985/86 (χρονολογία ἀπαγῆς τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου ἀπὸ τόν Σαμουὴλ) στά μέσα τοῦ 10ου αἰῶνα, ἐφόσον δέν ἀναφέρεται κάποιον ἀνάλογο γιὰ τό λείψανο τοῦ ἁγίου Νικολάου. *Follieri*, ὁ.π., σσ. 345 κ.έ., ὑπολογίζει ἕναν αἰῶνα μετά τά γεγονότα. Τά Βουναίνα ἦταν ἔξω ἀπὸ τά ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς Λαρίσης, πιθανόν δέ ἡ τιμὴ τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου σχετίζεται μέ τὴν ἴδρυση τῆς ἐπισκοπῆς Βουναίνης στά τέλν 10ου αἰ. (Parthey III, *Νοτίτια 10*, βλ. Ἀβραμῆ Ἄννα, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαρπτόλου 27, Ἐν Ἀθήναις 1974, σσ. 163-166). Δέν ἀναδύονται μέσα ἀπὸ τό κείμενο ἐπαρκῆ στοιχεῖα γιὰ περισσότερη ἀκρίβεια στὴ χρονολόγησι. Ὁ βιογράφος Νικόλαος μεταφέροντας μακρινὸ ἀπόποχο τῶν γεγονότων, δέν ἀποκλείεται νὰ συνέγραψε τόν Βίο ἀκόμη καί τόν 11ο αἰῶνα, ὅπως καί νὰ στηρίζεται σέ ἕναν προγενέστερο Βίο.

Θεόδωρος, Παγκράτιος, Χριστόφορος, Παντολέον και Εὐώδιος, Αἰμιλιανός και γυναῖκες δύο, Εἰρήνη και Πελαγία», ἐν συνόλω δεκατέσσερα ἄτομα¹³.

Ἐδῶ λοιπόν, οἱ τέσσερις Μάρτυρες ὡς σύντροφοι τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου, στρατιωτικοῦ Ἀξιωματοῦχου - διοικητῆ στή Λάρισα, θεωροῦνται ὅτι ὑπῆρξαν θύματα «Αβάρων» στό ὄρος *Τέρναβον* (περιοχή Τυρνάβου, Β. τῆς Λάρισας). Ταυτόχρονα ὁ ἴδιος Βίος προσδιορίζει τόν χρόνο πού μαρτύρησε ὁ Νικόλαος Νέος, ἐπί Λέοντος ς' Σοφοῦ (886-912)¹⁴ ἀλλά και τόν τόπο, τά Βούνανα, στό πέρασμα μεταξύ τῶν πεδιάδων Ἀν. Θεσσαλίας και Δυτ. Θεσσαλίας. Ὅρίζει ἀκόμη τήν ἀνακομιδή τῶν λειψάνων τους ἀπό τόν μεταγενέστερο τῶν γεγονότων Φίλιππο τόν Πάνυ, μητροπολίτη Λαρίσης ἐπί πατριάρχῃ Νικολάου Μυστικοῦ (901-907, 912-925): «*Και ὁ Θεταλίας πρόεδρος ἐκεῖνος, ὁ πάνυ, ὁ τοῦ μεγάλου ἀποστόλου Φιλίππου ἐράμιλλός τε και συνόμιλος...*»¹⁵. Προφανῶς καταγράφηκαν σέ κάποιο κατάλογο (δίπτυχο, ἐπιγραφή, ἐγκώμιο, κ.ο.κ.) πού βρῆκε τά ὀνόματα «ἀνάγραπτα» ὁ Βιογράφος τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου.

Ἐκφράσθηκαν ἀμφιβολίες ἂν συμπίπτουν χρονικά τά δύο βίαια ἐπεισόδια πού προκάλεσαν ἀπό τή μιὰ μεριά τους δεκατέσσερις Μάρτυρες στό *Τέρναβον* (15 χιλ. Βόρεια τῆς Λάρισας) κι ἀπό τήν ἄλλη τόν στρατιωτικό Νικόλαο Νέο, μοναδικό Μάρτυρα στά Βούνανα (25 χιλ. ΝΔ τῆς Λάρισας). Ὁ Βίος θεωρεῖται «ιστορικό ρομάντζο» (*romantzo storico*) (μυθιστόρημα), ὅπου συμφύρονται δύο διαφορετικά γεγονότα, ὁ Νικόλαος πού φέρεται ἀξιωματοῦχος τοῦ στρατοῦ ἐλθῶν ἐξ Ἀνατολῆς γιά τήν ἄμυνα τῆς Θεσσαλίας, και οἱ δώδεκα πολεμιστές τοῦ *Τερνάβου*, μαζί μέ δύο γυναῖκες¹⁶.

Ὁ συγγραφέας τοῦ *Βίου* τοῦ ἁγίου Νικολάου ὡς Λόγιος ἔχει κλασική παιδεία (π.χ. εἰσαγωγή: Μοῦσες Ἑλικῶνος), χρησιμοποιεῖ πλούσιο ἀπτικό λεξιλόγιο και σύνταξη, ἀλλά διαπραγματεύεται ἅγιο πού ἔχει περάσει ἤδη στήν τοπική ἄγραφο λαϊκή παράδοση (π.χ. τήν ἀνεύρεση τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Νικολάου μέσα σέ βελανιδιά), χωρίς ἄλλο ἱστορικό ὕλικό πρὸς σύγκριση.

¹³ Σοφιανός, *Ἅγιος Νικόλαος*, σσ. 82 κ.έ., 147, στχ. 316-321.

¹⁴ Σοφιανός, *Ἅγιος Νικόλαος*, σσ. 74-77, 147, στχ. 319-321. *Follieri*, ὁ.π., σσ. 345 κ.έ.

¹⁵ Σοφιανός, *Ἅγιος Νικόλαος*, σσ. 31 κ.έ., 144, στχ. 203-212. Πρβλ. *Follieri*, ὁ.π., σσ. 319-322. Ὁ τίτλος «Πάνυ» (=Μέγας) δηλώνει ὅτι εἶχε ἀναγνωρισθεῖ ὡς πολύ σημαντική προσωπικότητα γιά τή Μητρόπολη Λαρίσης.

¹⁶ *Follieri*, ὁ.π., σσ. 346-348: δέν ὑπάρχει ἀκριβής ἀνταπόκριση σέ πραγματικά ἱστορικά γεγονότα και πραγματικούς μάρτυρες. Τά θύματα παγανιστῶν βαρβάρων σέ πρώτη φάση ἀγιοποιοῦνται, ἀποκοῦν τίτλο ἀγιολογικῆς εὐγένειας, ἐνῶ ἀργότερα προβάλλονται σέ αὐτούς τά βιώματα τῶν κατοίκων πού ὀφίστανται νέα πολεμικῆ βία. Πρβλ. πῶ κάτω σμκ. 22.

ἔχοντας τόπο ἀναφορᾶς τὰ Βούνανα, πού εἶναι ἰδιαίτερη ἐπισκοπὴ ἀλλὰ πολὺ κοντὰ στὴ Λάρισα, τὴν προϋσταμένη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ στὴ Θεσσαλία, φαίνεται ὅτι γνώριζε χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες στὴν ὑπάρχουσα τιμὴ τῶν Μαρτύρων, ἀλλὰ καὶ ἀρχαϊκὸ ὕλικό τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Στὴν οὐσία γράφει ἓνα συναξαριακὸ κείμενο καὶ ταυτόχρονα κτιτορικὸ, ἀφοῦ καταλίγει πῶς κτίσθηκε ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὰ Βούνανα. Ὡστόσο εἶναι σαφὴς ὅτι ὁ Νικόλαος ἦταν ἐπικεφαλῆς ὁμάδας φυλάκων. Εἶναι πιὸ πιθανὸ μῆσα στὸν χρόνονά «προίχθη» σὲ στρατηγὸ (ταξίαρχο) παρά νά εἶναι ἀνύπαρκτο πρόσωπο.

Τὰ δύο κείμενα (Κανὼν Ἀρμοδίου, ἀρχικὸς Βίος Νικολάου) συμβάλλουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο νά καλυφθεῖ τὸ κενὸ ἀπὸ ἐλλείποντα στοιχεῖα. Ὁ Βίος προσδιορίζει χρονικὰ τὸν Κανὼνα, ἐνῶ ὁ Κανὼν συντελεῖ νά προσδιορισθεῖ ἱστορικὰ ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Νικολάου. Διαπιστώνεται κατανομὴ τῶν Μαρτύρων σὲ τρεῖς ὁμάδες: **α**) πρῶτοι εἶναι οἱ τέσσερις ἅγιοι μάρτυρες (Κανὼν Ἀρσενίου: 1ος: Ἀρμόδιος, 2ος: Γρηγόριος, 3ος: Ἰωάννης, 5ος: Μιχαὴλ. ὡς 4ος καταγράφεται ἓνας Δημίτριος), ἀναφερόμενοι μὲ ἀλφαβητικὴ σειρὰ¹⁷ (παρὰ τὴ δέσμευσι πού ἐπιβάλλει τὸ ὑπάρχον μέτρο). Ἐνῶ ὁ Ἀρμόδιος εἶναι εἰδικὸ ὄνομα, ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται πιθανῶς στὸν Γρηγόριο Θεολόγο, ὁ Ἰωάννης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἰωάννη (Προδρόμου ἢ Θεολόγου) καὶ ὁ Μιχαὴλ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀρχαγγέλου προστάτη τῶν Χριστιανῶν. Εἶναι «βαρέα» ὀνόματα, ἀλλὰ ἐνέχουν συμβολισμό πού δείχνει ὅτι λειτουργοῦν ὡς ἐνιαῖα ὁργανωμένη ὁμάδα¹⁸. **β**) ἀκολουθοῦν οἱ μὴ

¹⁷ 1. Ὡδὴ α', τροπ. 3ο: «*Ἀρμόδιε... σὺν Γρηγορίῳ... Ἰωάννη ἅμα καὶ Μιχαὴλ...*». 2. Ὡδὴ β' τροπ. 3ο: «*Ἀρμόδιος, Μιχαὴλ τε καὶ Γρηγόριος ὁμοῦ σὺν Ἰωάννη...*». 3. Ὡδὴ δ', τροπ. 2ο: «*Ἀρμόδιε... Ἰωάννη τε θεῖε καὶ Γρηγόριε σὺν Μιχαὴλ...*». 4. Ὡδὴ δ', τροπ. 4ο: «*Ἀρμόδιε μάρτυς, Γρηγόριε καρτερόψυχε καὶ θεῖε Ἰωάννη, Μιχαὴλ τε παμμάκαρ*». 5. Ὡδὴ θ', τροπ. 3ο: «*Ἀρμόδιος, Γρηγόριος ἅμα Ἰωάννη καὶ Μιχαὴλ...*».

¹⁸ 1. Ἡ λ. Ἀρμόδιος ἐκφράζει τὴν ἀρμονίαν (ἀρμόζω, ταιριάζω), ἀλλὰ καὶ παρετυμολογικῶς ὡς Ἀρδόμιος ἐκ τοῦ «ἀρδεύω» (ποτιζώ), ἐκφράζει αὐτὸν πού παρέχει τὴν πηγὴ τῆς ζωῆς (τροφοδότης ὕδατος, θυμίζοντας τὴν ἱστορία τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Σαμαρείτιδος, βλ. Ἰωάν. 4.5-42, 14). 2. Ὁ Γρηγόριος, ἐκφράζει τὸν ταχὺ βοηθῶ, ὅπως διπλώνεται συχνὰ τὸ ὄνομα, βλ. Γουλιούλης Στ.. «Ἐπὶ πρὶν βέβηλος τόπος», ἡ Παναγία τῶν Χαλκῶν καὶ οἱ ἅγιοι Γρηγόριοι», *Ἐφημέριος*, ἔτος 71ον-Τεῦχος Ιον, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος, σσ. 33-34. 3. Ὁ Ἰωάννης θὰ τιμᾶται στὸ ὄνομα τοῦ Βαπτιστῆ ἢ τοῦ φωτιστῆ Θεολόγου. 4. Ὁ Μιχαὴλ νοεῖται ὡς φύλαξ (ἔθνορας). Ἦσως λειτουργοῦν ἀνά δύο ζεῦγη, Ἀρμόδιος-Γρηγόριος (ἑλληνικὰ) καὶ Ἰωάννης-Μιχαὴλ (ἑβραϊκὰ), ἀφοῦ σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς οἱ ἱεραπόστολοι λειτουργοῦν ἔτσι (π.χ. Κύριλλος καὶ Μεθόδιος). Οἱ ὑπόλοιποι φέρουν ὀνόματα Μαρτύρων (λαϊκοὶ ἢ κληρικοὶ): 1. Δημίτριος (26/10), 2. Ἀκίνδυνος (Πέτρως ἀξιωματοῦχος στὴν Αὐλὴ Σαπῶρ Β') (2/11), 3. Θεόδωρος (Στρατηλάτης: 8/2, Τήρων: 17/2), 4. Παγκράτιος (ἐπίσκοπος Ταυρομενίας: 9/7), 5. Χριστόφορος (4/9), 6. Παντολέων (17/9), 7. Εὐώδιος/Εὐόδιος (ἐκ τοῦ εὐόδος, πρῶτος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας: Χρονικά, Β', PG 19.540, Ἐκκλ. Ἰστ. III.22, PG 20.256C)

ἀνακηρυχθέντες ἅγιοι, ὀκτώ ἄνδρες (φέροντες ὀνόματα Μαρτύρων): ἂν ὁ Δημήτριος μεταφερθεῖ ὡς 1ος τῆς β΄ ομάδας, ἡ σειρά μπορεῖ νά ἀποκατασταθεῖ ὡς ἑξῆς: 1. Δημήτριος, 2. Ἀκίνδυνος, 3. Θεόδωρος, 4. Παγκράτιος, 5. Χριστόφορος, 6. Παντολέον, 7. Εὐώδιος (Εὐόδιος, ἐκ τοῦ εὐοδος), 8. Αἰμιλιανός (τό μοναδικό λατινικό). Τά ὀνόματα τῆς ομάδας αὐτῆς δέν εἶναι σέ ἀλφαβητική σειρά, ἴσως γιατί ἐκφράζουν ἄλλη ἱεραρχία ἢ καταγράφηκαν ἔτσι. Εἶναι ὀνόματα στρατιωτικῶν ἁγίων (Δημήτριος, Θεόδωρος), ἐκφράζουν στρατιωτική λογική (Ἀκίνδυνος / ἀσφαλής, Παγκράτιος, Παντολέον, Εὐόδιος). γ) τόν κατάλογο κλείνουν οἱ δύο γυναῖκες Εἰρήνη καί Πελαγία.

Ἐφόσον γίνεται σαφές ποιοί ἦταν οἱ ἅγιοι Μάρτυρες, ἐξηγεῖται γιατί δέν εἶναι μέλος τῆς ομάδας Μάρτυρας ὀνομαζόμενος Παῦλος [κανὼν Ἀρμοδίου, ὠδή θ΄, 3ο τρόπ.: «*Ἀνήφθησαν ὡς ἄνθρακες νοπτοὶ ... πρὸς τὸν θεόν, ἐπὶ τῆς γῆς φλέξαντες τῆς πλάνης τὸ ὑλικόν, Ἀρδόμιος, Γρηγόριος ἅμα Ἰωάννη καὶ Μιχαὴλ, σὺν Παύλῳ τῷ συνάθλῳ καὶ λάμπουσι τῷ κόσμῳ...*»]. Ἄλλωστε στὸν Κανὼνα ἀναφέρεται μία φορά, ἐνῶ ἡ ομάδα τῶν τεσσάρων συνολικά πέντε φορές. Τό πιό πιθανό εἶναι ὡς «συνάθλο μάρτυρα» νά ἐννοεῖ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, εἴτε ὡς ἄνθρωπο-πρότυπο θεολόγου καὶ ἱεραποστόλου ὅπως ἦταν κι ἐκεῖνοι εἴτε ὡς ἀνελθόντα στὸν οὐρανό¹⁹. Ὁμοίως στὸν Κανὼνα τοῦ Ἀρσενίου πρὸς τὸν ἅγιο Ἀχιλλιο προβάλλεται ἡ σχέση ἢ σύγκριση τοῦ ἀποστόλου Παύλου μέ τὸν ἅγιο τῆς Λαρίσις²⁰. Δέν ἀποτελεῖ, ἐπομένως, ἕναν πέμπτο μάρτυρα, ὅπως δέχεται ἡ E. Follieri²¹, τί στιγμή πού Μάρτυρας Παῦλος δέν ἀναφέρεται στὸν κατάλογο τῶν δεκατεσσάρων μαρτύρων τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου.

Ἡ τιμὴ τῶν τεσσάρων μαρτύρων ἀπὸ ἀγροτική ἐξελίχθηκε σέ ἀστική ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Λαρίσις Φιλίππου, δέν διαδόθηκε ἀλλοῦ. Ἀντίθετα ἡ τιμὴ τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου διαδόθηκε μέ ναοὺς στὴ Ν. Ἑλλάδα-νησιά Αἰγαίου. Φαί-

(7/9), 8. Αἰμιλιανός (ἀπὸ Θράκη: 18/7).

¹⁹ Ἡ ἐκφραση «πρὸς τὸν θεόν» δηλώνει ἄνοδο στὸν οὐρανό, ὁπότε πλησιάζει τό χωρίο τοῦ Παύλου (Β΄ Κορ. 12.2) ὅπου ὁμιλεῖ γιὰ τὸν «ἀρπαγέντα... ἕως τρίτου οὐρανοῦ». Ἐπίσης τό χ. Ἀποκ. 11.5: «...ἠρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν θεόν...». Ἐπιπλέον, «οἱ ἄνθρακες νοπτοὶ» ἀποτελοῦν παύλεια ἐκφραση-ἄπαξ. Οἱ «ἄνθρακες» εἶναι ποιητική ἐκφραση, ἡ ὁποία κατ' ἀρχὴν σχετίζεται μέ τό ὄραμα τοῦ Ἡσαΐα, 6.6, ὅπου ἕνα Σεραφὶν κρατᾷ ἕναν ἀναμμένο ἄνθρακα. Στό χ. Ρωμ. 12, 20: «...*ἄνθρακας* (ἅ. ἄπαξ στίχ. Κ.Δ.) *πυρὸς σωρεύεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ*» πού ἀναφέρεται στίχ. τέλεια ἀγάπη πρὸς τὸν ἐχθρό, τοῦ ὁποίου τό πάθος κατακαίεται.

²⁰ Κανὼν ἁγίου Ἀχιλλίου, βλ. Schirò, ὅ.π., σ. 183, σχ. 188-191 (ὠδή ζ΄, τροπ. 5ο): «...*τὴν πρᾶξιν βάσιν εὐρηκας τῆς θεωρίας σοφέ, δι' ἧς ὀχούμενος ὡς Παῦλος τεθέασαι...*». (Σύγκριση τοῦ Ἀχιλλίου μέ τὸν Παῦλο γίνεται σὸ 1ο τροπ., γ' ὠδή, Schirò, ὅ.π., σσ. 178, 41-46).

²¹ Βλ. πιό πάνω σημ. 6.

νεται νά ὀργανώθηκε μέ τρόπο πού νά δείχνει σχέση τοῦ Νικολάου μέ τόν ναό τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, στήν οὐσία μονῆς. Ὁ Βίος τοῦ ἁγίου πιθανόν ἔρχεται κοντά στόν Βίο τοῦ ἁγίου Δημητρίου, λογισθέντα ὁμοίως²². Ὅλη ἡ μετέπειτα λατρευτική παράδοση τοῦ ἁγίου στή Νότια Ἑλλάδα καί νησιά σχετίζεται μέ τόν μοναχισμό καί ἴσως μέ τόν στρατό, τό Θέμα Ἑλλάδος (ἀπαυτεῖται εἰδική διαπραγματεύση).

Μεταφέροντας «ἐπί χάριτος» τά δύο κείμενα, ἐμφανίζονται ἕνα κοινό σημεῖο: καί τά δύο ἔγιναν σέ τόπους στρατηγικῆς σημασίας: 1. ἡ περιοχὴ τοῦ Τυρνάβου ἀποτελεῖ δίοδο πού ἐνώνει Δυτική Μακεδονία καί Θεσσαλία μέσω Ἐλασσόνας, 2. τά Βούνανα, χῶρος δράσεως τοῦ ἁγίου Νικολάου²³, βρίσκονται στό κέντρο τῆς Θεσσαλίας, στά σύνορα τῶν σημερινῶν νομῶν Λαρίσης, Καρδίτσας καί Τρικάλων! Ἐδῶ ὑπάρχουν κατάφυτα χαμπλά βουνά πού ὅμως δεσπόζουν στίς γύρω πεδινές ἐκτάσεις.

Ὁ Βιογράφος Νικόλαος περιγράφει πῶς βρέθηκε μόνο τό λείψανο τοῦ ἁγίου, ἀπομακρυνθέντος ἀπό τούς συντρόφους του, ἔχοντας θαυτεῖ κάτω ἀπό δρυῖ στό Βούνανα. Ἀργότερα, θά ἰδρῦθῃ προσκύνημα στό δάσος μέ τίς βαλανιδιές (πάντα ὀρίζουν παλαιό ἱερό τόπο, οἱ Πιστοί δέν τίς κόβουν): μέ ὑπόδειξη ὑπευθύνων ἀπό τόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ὅπου εἶχε καταφύγει ὁ κτίτορας δοῦξ Εὐφημιανός «προστάξει τοῦ βασιλέως...», συνοδευόμενος ἀπό τόν ὑπατικό Ὁρατίωνα²⁴. Τό ἄλλος ὑποδηλώνει συνέχεια λατρείας σέ ἱερό τόπο, ὅποτε

²² Ἡ Ἀβραμέα, ὁ.π., σσ. 93-94, βρῖσκει σχέση τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Νικολάου μέ τήν κέντησι τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ Ἰησοῦ. Οἱ 12 μαθητές συγκροτοῦν τόν συμβολικό ἀριθμό τῶν Μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ δύο γυναῖκες τόν συνόδευσαν στό Πάθος. Τό χριστολογικό πρότυπο ἀσφαλῶς δέν ἀποκλείει τό ἀγιολογικό. Ἀκόμη ὑπάρχει μετόχι Ἁγίου Δημητρίου Βουναίνης, βλ. Ἀβραμέα, ὁ.π., σσ. 163-164.

²³ Για τήν ἐπισκοπὴ, τόν οἰκισμό καί τό Θέμα τῶν Βουναίνων βλ. πιό πάνω σημ. 12.

²⁴ Σοφριανός, Ἅγιος Νικόλαος, σσ. 132 κ.έ., 143-144, σελ. 180 κ.έ., 190 κ.έ.: «...Τὸ τίμιον αὐτοῦ... σῶμα ἐκεῖτο γοῦν ἐκεῖσε θεῖα ῥοπή φυλαττόμενον καὶ μηδεμιᾷ προσβολῇ διαρρῦν. Ἡ γὰρ προδιαληφθεῖσα ὑνίκωμος δρυς, ἐκπλατυνθεῖσα ὡσπερ ἀπὸ Θεοῦ καὶ μείζων ἑαυτῆς γεγονυῖα, ἐνδον λαβοῦσα τὸ τίμιον σκῆνος τοῦ μάρτυρος διεφύλαττε τοῦτο ἀσινές καὶ ἀλώβητον...». σ. 145, σελ. 230 κ.έ.: «Χρόνος διῆλθεν συχνός καὶ ὁ τῆς Θεσσαλονίκης δοῦξ Εὐφημιανός, προστάξει τοῦ βασιλέως ταῦτην λαβών, μετὰ τινος ὑπατικοῦ Ὁρατίωνος, ἐν ταύτῃ διέτριβεν...». σ. 146, σελ. 275 κ.έ.: «Ὁ δοῦξ τοῖνυν τὸ ὄρος καταλαβὼν τῆς Βουναίνης... εὔρε τὴν ὕλην, εἶδε δὲ τὴν διεϊδη πηγίν, ἐθέασατο τὴν ὑνίκωμον δρῦν... μέσον γὰρ τῆς δρυός τὸ πολυάθλον σῶμα τοῦ μάρτυρος ἐκεῖτο...». Γιά τὴν δρυῖ, μέ τὴν ὁποία πλέον ταυτίζεται ὁ ἅγιος βλ. Arentzen Thomas, Burrus Virginia, Peers Glenn, *Byzantine Tree Life. Christianity and the Arboreal Imagination*, Palgrave, Macmillan, 2021, σσ. 148-149. Τό Δένδρο τῆς ζωῆς συμπεκνώνει τὴν ἀντίληψη περὶ Μνήμερας θεᾶς τοῦ Κόσμου.

δέν αποκλείεται ὄντως ὁ Νικόλαος νά κατέφυγε σέ ἓνα εἶδος πρώιμης ἐγκατάστασης ἀσκητῶν μέ σπιλάιο καί πηγὴ νεροῦ.

Ἡ τοπικὴ κοινωνία ὅπως τὴν καταγράφει ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου θεωροῦσε ὅτι ὁ Νικόλαος Νέος ὑπῆρξε θύμα τῆς ἴδιας καταστάσεως μέ τοὺς Μάρτυρες τοῦ Τυρνάβου ἀπὸ κάποιους ἐπιδρομεῖς. Ὁ Κανὼν τοῦ Ἀρμοδίου δέν ἔρχεται σέ ἀντίθεση, ἀπλῶς ἔχει διαφορετικὴ θεώρηση τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὸν Βίο τοῦ Νικολάου Νέου. Ἀπὸ τὰ δεκατέσσερα θύματα πού ἀπαριθμεῖ ὁ Βιογράφος Νικόλαος, ὁ ὕμνογράφος Ἀρσένιος θεωρεῖ Μάρτυρες μόνον τοὺς τέσσερις, γεγονός πού σημαίνει ὅτι ὑπῆρχε μία κανονικὴ κατάσταση πού ἐπέβαλλε ἢ τοπικὴ Ἐκκλησία, ἢ Μητρόπολη Λαρίσης, δηλαδή αὐτοὺς εἶχε προκρίνει στὴν τάξη τῶν ἁγίων. Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τους ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Φίλιππο Λαρίσης ἦταν ἥδη γεγονός. Ἀρχικά ἦταν θαμμένοι «πάλαι» σέ ἓναν λόφο (Κανὼν Ἀρμοδίου, ὠδή ε΄, τροπ. 2ο: «ὁ τό πάλαι ὑπάρχων λόφος... τοῖς ἀγροίοις αὐθις τῆ ἡμῶν ἐκκαλύψει καθαίρεται...»). Στὴ συνέχεια (τροπ. 3ο), μετὰ τὴν ἀνακομιδὴ γίνονται θαύματα, καί στὸν ναὸ τῶν ἁγίων (στὴ Λάρισα) «προστρέχει πᾶς πιστός». Ὁ ὕμνογράφος δέν σχολιάζει τοὺς ἄλλους δέκα ὡς ἁγίους, ἂν καὶ δέν πρέπει νά τοὺς ἀγνοεῖ, ἀφοῦ τὰ ὀνόματα ὅλων ἦταν «ἀνάγραπτα» (Βίος ἁγίου Νικολάου). Πλὴν τοῦ Ἀρδομίου / Ἀρμοδίου πού φέρει εἰδικὸ ὄνομα καί δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ ἢ ἱστορικότητα τοῦ προσώπου του, οἱ ἄλλοι τρεῖς φέρουν τὰ παραδοσιακὰ ἱερατικὰ ὀνόματα, ἀποτελοῦν μιά ομάδα. Κυρίως ὅμως ἐμφανίζουν μία ἰδιατερότητα, ὁ ὕμνογράφος τοὺς ἀποκαλεῖ ἐπανελημμένα «σοφοῦς», ὅπως καί τὸν Ἀρδόμιο, πού φέρεται «διδάσκων»²⁵.

Πέραν αὐτῆς τῆς χαρακτηριστικῆς ἐπιλογῆς τῶν ἀνακηρυγμένων τεσσάρων μαρτύρων ὁ Ἀρσένιος σχολιάζει στὸν Κανὼνα πλεῖστες λεπτομέρειες σχετικὰ μέ τὴν τιμὴ τους στὸν ναὸ, δείγμα ὑπεύθυνης συνεργασίας μέ τὴ Μητρόπολη

Εὐχαριστῶ τὸν ἐπίτιμο ἔφορο ἀρχαιοτήτων Ν. Καρδίτσας κ. Λεωνίδα Χατζηαγγελάκη γιὰ τὴν πληροφορία του ὅτι ἐρευνῆσε περὶ ὅλη τὴν περιοχὴ τοῦ δάσους τῆς Βουναίνης ἀλλὰ δέν ἐντόπισε κεραμικὰ ἀρχαίου οἰκισμοῦ. Ἐφόσον γύρω ὑπάρχουν πεδιάδες, ἢ σημαντικὴ θέσι-πέρασμα μπορεῖ νά ἦταν ἱερό ἄλλος ἥδη ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα, ἀνάμεσα σέ μεγάλες πόλεις, τὸν Κραννῶνα καί πόλεις τῆς πεδιάδας Καρδίτσας, τὴν πόλη Ἰχνα (νεώτερος οἰκισμὸς Συκεῶν). Βλ. *Ἀβραμέα*, ὁ.π., σσ. 165-166.

²⁵ 1) ὠδή β΄, τροπ. 3ο: «σὺν Ἰωάννῃ σοφῶ». 2) ὠδή γ΄, τροπ. 3ο: «...οἱ σοφοί, παραθαρόντες πίστει ἐαυτοὺς καρτερικῶς...». 3) ὠδή δ΄, τροπ. 2ο: «σὺν Μιχαὴλ τῷ σοφῶ». 4) ὠδή δ΄, τροπ. 3ο: «Ἦθι σοφέ... Ἀρδόμει...». 5) Στὴν ἀκροστιχίδα ὁ Ἀρδόμιος θεωρεῖται διδάσκαλος: «εὐθὺν ἔπος με διδάξαις». Ὡς «σοφός» ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν Ἀρσένιο καί ὁ Ἀχιλλεὺς στὸν Κανὼνα του, βλ. *Schirò*, σ. 178, στχ. 48, σ. 178, στχ. 66, σ. 183, στχ. 189.

Λαρίσης. Ἦ εἶχε ἐπιτελέσει ὁ ἴδιος αὐτοψία στή Λάρισα, πόλη διερχομένων, ἢ εἶχε ἐνημερωθεῖ ἀρμοδίως στά πραγματικά γεγονότα.

Ἐπομένως, ἰσχύει αὐτό πού διατύπωσε ἡ Ε. Follieri συγκρίνοντας τεχνικά στοιχεῖα καί μορφολογία Κανόνων μέ τό ὄνομα «Ἀρσένιος» στήν ἀκροστιχίδα: ἀπό τήν ομάδα τῶν ὑμνογράφων πού λέγονται Ἀρσένιοι, ἀπορρίπτονται ὁ ἠγούμενος Κρυπτοφέρρης ἀλλά καί ὁ μητροπολίτης Κερκύρας (876-953) (ἀπό τό 933 κ.έ.)²⁶. Ἀναδεικνύει ἔτσι τήν ὑπαρξη ἑνός τρίτου ὁμώνυμου ὑμνογράφου πού συνέθεσε Κανόνες στούς ἐξῆς ἀγίους: *Ἀχιλλίω*, *Φωστήριω* (μέ καταγωγή ἀνατολική ἀλλά διάδοσι λατρείας στήν Ἑλλάδα), *Πέτρο* (πιθανόν τόν Ἀθωνίτη) καί *Ἀρδόμιο*. Ὁ ὑμνογράφος φέρων τήν (ποιητική;) προσωνυμία Ξένος, ὅπως κατατίθεται στούς Κανόνες Ἀχιλλίου καί Πέτρου, κατά τήν Ε. Follieri θεωρεῖται ὅτι ἔζησε στό β' μισό του 9ου αἰ.²⁷ μέ βάση μία σειρά ἐπιχειρημάτων, βασισμένων κυρίως στόν Κανόνα τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου²⁸. Σέ ἀντίθεση μέ τούς ἄλλους δύο διαπιστώνει ὅτι ὁ χῶρος δράσεως τοῦ τρίτου αὐτοῦ Ἀρσενίου ἐντοπίζεται περισσότερο στήν Ἑλλάδα (χρήσι τοῦ ὄρου *Ἑλλάς* στόν Κανόνα Πέτρου καί Ἀρδομίου) παρά τήν Ἰταλία²⁹. Εἶναι ἀδύνατον νά βρεθῆκε στή Θεσσαλία ὁ Ἀρσένιος Κρυπτοφέρρης τοῦ 11ου αἰῶνα, θανῶν πρὸ τοῦ 1060³⁰, γιά

²⁶ Follieri, ὁ.π., σσ. 329 κ.έ. Πρβλ. Σοφιανός, «Ἀνέκδοτος κανών», σσ. 99-100.

²⁷ Follieri, ὁ.π., σσ. 331-336, 340-344, ξεχωρίζει: α) τέσσερις κανόνες πού ἀποδίδει στόν Ἀρσένιο Κερκύρας (ὅπου τό ὄνομα Ἀρσένιος εἶναι στά ἀρχικά τῶν ὠδῶν): 1. τῆς Θεοτόκου, 2. τοῦ Εὐχελαίου, 3. τοῦ Τιμοθέου Προύσης, 4. τοῦ Ψυχοσάββατου β) τόν κανόνα στόν ἅγιο Βίτο, ἔργο Ἑλληνο-Ἰταλοῦ συγγραφέα. Ὁ ἅγιος Βίτος ὑπῆρξε ἅγιος τῆς ἀγροτιάς, βλ. *Analecta Hymnica Graeca*, X, *Canones Iunii*, Roma 1972, σσ. 73-85. Τί ἀποκλείει ὁ ὑμνογράφος τῆς Λαρίσης νά ἔγινε ἀργότερα ὁ Κερκύρας;

²⁸ Follieri, ὁ.π., σσ. 336-343: 1) Στόν 2ο Κανόνα τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου ἡ συνεχῆς ἀναφορά στά λείψανά του εἶναι δεῖγμα ὅτι χρονολογεῖται πρὶν ἀπό τήν ἀρπαγή τῶν λειψάνων τό 985/6, 2) ἡ προστασία του ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Ἀράβων («Ἰσμαίλ δυσμενοῦς»), εἶναι ὑπανιγμός πού συνάδει στίς ἐπιδρομές τοῦ 9ου καί 10ου αἰῶνα (ἐκδ. Schirò, στχ. 294-295) 3) ἡ ἀναφορά στούς πιστούς βασιλεῖς (ἐκδ. Schirò, στχ. 292-293) βασιλέα καί ἀντιβασιλέα) πού συνηθίζεται τόν 9ο-10ο αἰ. 4) ἡ ὑπαρξη τῆς β' ὠδῆς πού εἶναι σέ χρήση τόν 9ο-10ο αἰ. 5) ἡ τοποθέτησι τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέα στό ἀκρόστιχο τῶν θεοτοκίων πού ὑπάρχει στόν 9ο αἰῶνα.

²⁹ Follieri, ὁ.π., σσ. 343-344. Ἦν καί θεωρητικά Θεσσαλία (Λάρισα) καί Ἅγιον Ὄρος μποροῦν νά συναντηθοῦν στή Θεσσαλονίκη, μία ἐνδεχόμενη μόνιμη ἢ παροδική ἔδρα τοῦ Ἀρσενίου (Ξένου) στήν περιοχή αὐτή δέν εἶναι δεδομένη. Παρά τί γνώσι λεπτομερειῶν ἀπό τί Λάρισα καί τήν περιοχή τῆς κυρίως στόν Κανόνα τοῦ Ἀρδομίου, δέν εἶναι σίγουρο ὅτι ἐπισκέφθηκε τί Μητρόπολι τῆς Θεσσαλίας. Δέν σημαίνει ὅτι εἶναι μόνιμος κάτοικος Κεντρικῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ οἱ πνευματικοί του ὀρίζοντες δείχνουν ὅτι θά μποροῦσε κάλλιστα νά κινεῖται στήν Κων/πολι.

³⁰ Schirò, ὁ.π., 374. Τόν ἀκολουθεῖ ὁ Σοφιανός, «Ἀνέκδοτος κανών», 98-99.

νά είναι ὁ συγγραφέας τῶν δύο κανόνων, τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου καί τῶν ἁγίων Ἀρμοδίου καί τῶν σὺν αὐτῷ. Ἡ ταύτιση αὐτή, ὅπως σημείωσε ἥδη ὁ H.G. Beck³¹, εἶναι προβληματική, ὀφείλεται δέ στό γεγονός ὅτι ὁ μοναδικός κώδικας πού περιέχει τόν Κανόνα τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου βρίσκεται στήν ἴδια μονή τῆς Ρώμης³².

Ἡ τοποθέτηση τῆς E. Follieri δίνει νέα διάσταση στά πράγματα, ἀλλά δέν εἶναι ὑποχρεωτικό ὁ Ἀρσένιος Ξένος νά περιορίζεται στό β΄ μισό τοῦ 9ου αἰῶνα, ὁπότε τά δεδομένα τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς μεταφέρονται καί στόν 10ο αἰῶνα. Ὑπάρχουν ἱστορικά στοιχεῖα πού δείχνουν ὅτι ἡ συγγραφή τῶν δύο Κανόνων τῶν ἁγίων τῆς Λαρίσης, τοῦ παλαιοῦ Πολιούχου καί τῶν νέων Μαγτύρων, σχετίζεται μέ σημαντική προσπάθεια ἐκκλησιαστικῆς ἀνανέωσης στή Λάρισα τήν τρίτη δεκαετία τοῦ 10ου αἰ., ὡς συνέχεια αὐτῆς πού ἄρχισε ὁ μητροπολίτης Φίλιππος, ἐνεργῶντας ἀνακομιδή.

Ὁ Ἀρσένιος Ξένος ἐμφανίζει στους δύο Κανόνες, μέ γλῶσσα ἄπταιστη, ἀττική ἀριότητα καί πρωτοτυπία, εὐκαμψία καί θεματική καί ἐκφραστική ποικιλία, δίνοντας σημασία σέ λεπτομέρειες καί πραγματικά γεγονότα. Ὡς λειτουργικό κείμενο συναγεῖρει εὐγενῆ συναισθήματα τῶν Πιστῶν. Ὅμως ἐπιδεικνύει ἕναν *σπάνιο γιά ὑμνογράφο πραγματισμό* πάνω σέ γεγονότα, πρόσωπα καί πράγματα πού περιγράφει στόν Κανόνα τοῦ Ἀρμοδίου καί τῶν σὺν αὐτῷ³³, ὅπως καί στόν Κανόνα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, εἰδικά τή ροή «ἐλαίου»³⁴

³¹ Beck H.G., *Kirche und Theologische Literatur in Byzantinische Reich*, München 1959, σσ. 608-609. Σοφριανός, «Ἀνέκδοτος κανόν», σ. 99.

³² Σοφριανός, «Ἀνέκδοτος κανόν», σ. 98.

³³ Δείγματα πραγματισμοῦ ἐκτός τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς εἰδωλολατρίας τῶν βαρβάρων εἶναι τά ἑξῆς: 1) Ἡ (παρ)ετυμολογία τοῦ ὀνόματος Ἀρδόμιος ἐκ τοῦ ἀρδεύω (βλ. πιό πάνω σημ. 2) 2) Ἀναφορά στήν ἀνακομιδή, βλ. Ὡδή β΄, τοπ. 1ο: «ἔδειξας φαινοῦς λαμπτήρας ἐν ἐσχάτοις τοῖς καιροῖς κεκρυμμένους πάλα...» 3) Περιγραφή τοῦ χώρου ταφῆς στό ὄρος Τέρναβον (ὠδή ε΄, τροπ. 2ο: «Ὁ τὸ πάλα ὑπάρχων λόφος... εὐκαταφρόντος τοῖς ἀγροίοις αὐτῆς τῆ ὑμῶν ἐκκαλύψει καθαίρεται...». ὠδή ε΄, τροπ. 4ο: «...ἐν τῷ τόπῳ, ἔνθα τὰ σεπτὰ ὑμῶν λείψανα ἔκειντο τῶν ἀλόγων ζώων καί τετραπόδων ἀγέλας...», ἀλλά καί τῆς ἀνακομιδῆς: ὠδή ζ΄, τροπ. 4ο: «Ἐπνευσεν... εὐωδίαν ἡ σορὸς τῶν λεψάνων ἠνίκα ἐρευνῶντο τῆ σκαφῆ... καὶ ἐξέστησαν... πάντες οἱ πόρρωθεν καὶ οἱ ἐγγύθεν» 4) Ἀναλυτικὴ περιγραφὴ θαιμάτων πρὸς γυναῖκες: α) Ἰασι γυναιῶν (ὠδή ζ΄ τροπ. 1ο: «ὡς ἰάθη τὸ γύναιον, τὸ τομῶς ἐκ τῆς σοροῦ λίθον ἐξῆρα ὑμῶν τολμῆσαν. Ἀορασίᾳ γὰρ κεκράτητο» β) θεραπεία γυναικας, βλ. ὠδή ζ΄, τροπ. 2ο: «...τὴν πάσχουσαν τῆ πηρώσει γυναικῆ καὶ τῆ κωφεύσει καὶ τῆ φρενιτιδὶ πρεσβευσασμένην διὰ τοῦ ὁμαίμονος πρεσβύτου ἐν τῷ ναφ...» γ) ἰασι γυναιῶν ἐκ νόσου, βλ. ὠδή ν΄, τροπ. 2ο: «...τὸ γύναιον, τὸ ἰαθὲν τῆ κλίσει ὑμῶν σφαλαγγίας νόσου μέλους σκέλους...».

³⁴ Ὁ Ἀρσένιος στόν Κανόνα Ἀχιλλίου περιγράφει πραγματικὴ ροή ἐλαίου ἀπὸ τόν τάφο του ἁγίου Ἀχιλλίου, βλ. *Schirò*, σσ. 176-188, 179 κ.έ., στχ. 72-75, 86-88, σ. 181 κ.έ., στχ. 116-123, 156-161 (κἀθησια), 204-207, 211-216, 220-221, 252-262, 274-282. Σέ αὐτὸ τό θέμα ἀνανέωνει τὴν εἰκόνα πού δίνει γιά

(ἐδῶ παραθέτει ἱστορικά στοιχεῖα)³⁵. Εἶναι δείγμα τοῦ μορφωτικοῦ του ἐπιπέδου, τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, στὴν περίοδο τοῦ κλασικισμοῦ τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων. Ἐπομένως ἔχει ἀξία ἱστορικοῦ κειμένου, ἐφόσον: α) Χρησιμοποιεῖ στὴν ἀκροστιχίδα καὶ κείμενο τοῦ Κανόνα τὸ ὄνομα «Ἀρδόμιος» (ἐνῶ ὁ Βιογράφος Νικόλαος χρησιμοποιεῖ τὸ «Ἀρμόδιος»). Ἡ Ε. Follieri θεωρεῖ ὅτι στηρίζεται στὴ σλαβική ρίζα rad-/ράδ- με μετάθεση φθόγγων σέ ἀρδ- πού εἶχε εὐρύτατη διάδοση καὶ προσαρμογὴ σέ κύρια ὀνόματα καὶ τοπωνύμια στὴν Ἑλλάδα, ὑποδηλώνοντας Σλαβόφωνο στὴν καταγωγὴ³⁶ β) Δέν σχολιάζει τὴν ταυτότητα τῶν βαρβάρων ἀλλὰ δίνει πιὸ σαφῆ ἱστορικά στοιχεῖα: οἱ μάρτυρες ὑπῆρξαν θύματα ἀνωνύμων εἰδωλολατρῶν πού πίστευαν σέ «σπίλεις δαμιόνων», εἰδῶλα, ἐπομένως μαρτύρησαν γιὰ λόγους πίστεως: κατεδάφιζαν εἰδωλολατρικὲς σπῆλεις, ἔκτιζαν ναοὺς³⁷, διεξήγαγαν πνευματικὸ πόλεμο κατὰ τοῦ Δαίμονα³⁸. Ὁ Βίος τοῦ ἁγίου Νικολάου συμφωνεῖ ὅτι οἱ βάρβαροι βρισκόνταν σέ προχριστιανικὴ-νεολιθικὴ φάση: «οἱ χεῖρους θηρίων, οἱ τὴν κοινὴν ἀγνοοῦντες φύσιν».

τόν τάφο τοῦ πολιοῦχου τῆς Λάρισας ὁ Ἰωσήφ Ὑμνογράφος (μέσα 9ου αἰ.): Δέν ἀναφέρεται κάτι ἀνάλογο, βλ. Μακρῆς Γ., *Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀχιλλίου* (σημ. 8): 1) σ. 13 (ὠδή α', τροπ. 3ο): «*Ἰαμα πᾶσιν ἡ τιμία θήκη σου, ἀναπηγάζουσα, παύει τῶν ψυχῶν τὰ πάθη...*» 2) σ. 16 (ὠδή δ', τροπ. 4ο): «*...καθὸν ἀγιάσματος τὴν τιμίαν θήκην τῶν λειψάνων σου... ἔλιπες εἰς γῆν. ἦν περικυκλοῦντες, πηγὴν θαυμάτων πηγάζουσαν...*» 3) σ. 36 (ὠδή θ', τροπ. 1ο): «*Ἰδοὺ ὁ τάφος ἐνθα τὸ ἱερὸν, νῦν κατακείται σῶμα σου... ῥεῖθρα θαυμάτων βλύζει γάρ, καὶ ἀναπηγάζει τὰς δωρεάς, τῶν θεῶν ἱαμάτων...*». Ὁ Ἰωσήφ εἶναι εἰδικευμένος ὑμνογράφος, ὁ ὁποῖος ἐπιμένει στὸ ἐγκωμαστικὸ μέρος, δέν ἀποδίδει ἀναλυτικὰ τὸ ἱστορικὸ-βιογραφικὸ.

³⁵ Παρέχει π.χ. πληροφορίες γιὰ τὴν αἴρεση τοῦ Ἀρείου καὶ Σαβελλίου, βλ. ὠδή ζ', τροπ. 2ο καὶ 4ο, *Schirò*, ὅ.π., σ. 183, στχ. 164-165, 180-185, γιὰ τὴν ἀπειλή τῶν Ἀράβων ἀπὸ τοὺς ὁποῖους προστάτευε ὁ ἅγιος (ὠδή θ', τροπ. 4ο, *Schirò*, ὅ.π., σ. 187, στχ. 290-295).

³⁶ 1) Ἀρμόδιος: *Σοφιανός, Ἅγιος Νικόλαος*, ὅ.π., σ. 147, στχ. 319. 2) Ἀρδόμιος: Πρβλ. *Follieri*, ὅ.π., σ. 318-319, στχ. 345. Γιὰ τὴν ἀκροστιχίδα βλ. πιὸ πάνω σημ. 1. Γιὰ τὸ θέμα βλ. πιὸ κάτω σημ. 43.

³⁷ 1) Ὤδή β', τροπ. 2ο: «*σπίλεις τε δαμιόνων ἐπὶ γῆς κατεδάφισαν*». 2) Ὤδή γ', τροπ. 1ο: «*σπίλεις ἐδαφίσαντες τῶν πονηρῶν δαμιόνων, ναοὺς Θεοῦ ἐξεγείρατε*». Ἐπίσης σχετικὸ εἶναι: 3) Ὤδή θ', τροπ. 3ο: «*...ἐπὶ τῆς γῆς φλέξαντες τῆς πλάνης τὸ ὑλικόν...*».

³⁸ 1) Ὤδή β', 4ο τροπ.: «*πλάνης σοφίσματα... νενικήκατε τοῦ δεινοῦ Βελίαρ... ὄθεν τῇ ἀνδρείᾳ ἦπτηθεις... ῥίγασσις, φηγὰς ἐδείχθη...*». 2) Ὤδή ε', τροπ. 1ο: «*στρατιῶται γενναῖοι ὤφθητε παράταξιν ἐχθροῦ τροποῦμενοι... τοῦτον καθελόντες*». (Τό χ. δέν εἶναι ἀνάγκη νά ληφθεῖ κυριολεκτικὰ, ὅτι ἦταν στρατιῶτες, ὅπως δέχεται ὁ *Σοφιανός, Ἅγιος Νικόλαος*, 76, δεδομένου ὅτι ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται σέ πνευματικὸ πόλεμο κατὰ εἰδώλων καὶ διαβόλου). 3) Ὤδή α' τροπ. 3ο: «*...Ἀρμόδιε, τὰς τοῦ ἐχθροῦ πάσας δυνάμεις κατέβαλες...*». 4) Ὤδή α', τροπ. 4ο: «*Ὁ Ἐωσφόρος:...πατοῦμενος κάτω ὑπὸ ποδῶν ὑμῶν... θρηνεῖ...*».

Τούς αποκαλεί «Αβάρεις» ή «Αβάρους»³⁹, ένας ὄρος πού ἐμφανίζει ἐνδιαφέρον τήν ἐποχή αὐτή. Ὅντως αὐτοί ἔχουν παγανιστικές σπῆλες (ξύλινα ἀγάλματα θεῶν, τοτέμ), ἀνοικτά ἱερά, ὄχι ναούς⁴⁰.

Ἐνα τέτοιο πιθάνο δείγμα λατρείας ἐντοπίζεται στή Χαλκιδική τόν 11ο αἰ.⁴¹ (Ἀνάλογα ἡ θρησκεία τῶν Πρωτοβουλγάρων συνδύαζε τή λατρεία στήν ἀνώτερη θεότητα (Τάγκρα), τόν ἥλιο καί σελήνη, τόν ἥρωα ἱππέα, ἀλλά καί προγονολατρία, εἰδωλολατρία (λατρεία πρὸς εἰδῶλα), σαμανισμό καί τά τοτέμ⁴².

Τά ἀνωτέρω στοιχεῖα γιά τό ποιοί ἦταν οἱ βάρβαροι δέν ἐλίφθησαν ὑπόψη ἀπό τήν μέχρι τώρα ἔρευνα, ἰδίως ἂν ἦταν μόνιμοι κάτοικοι, κι ὄχι διερχόμενοι. Δέν ἐξηγήθηκε ἀκόμη γιατί στόν Κανόνα δέν περιελίφθησαν ὡς Μάρτυρες ὄλα τά θύματα τῆς περιοχῆς Τυρνάβου (δηλαδή οἱ δέκα, ὀκτώ ἄνδρες καί δύο γυναῖκες παραλείφθηκαν), ἀλλά μόνον τέσσερα. Ὅμως, ὅταν κοντά σέ βαρβάρους ἔρχονται τέσσερις ἄνδρες ἀποκαλούμενοι «σοφοί», ποιά ἄλλη ἐξήγησι ὑπάρχει παρά ὅτι τούς πλαισίωναν ὡς κατηχητές, ἱεραπόστολοι; Οἱ λόγοι εἶναι οἱ ἑξῆς:

³⁹ Σοφριανός, Ἅγιος Νικόλαος, σ. 141, στχ. 68-72: «... καταγῆς τῶν Ῥωμαίων ἐκάλυπτε γῆν καί βαρβαρικῶν ἔθνος, οἱ αἰμοβόροι Ἀβάρεις, οἱ χεῖρους θηρίων, οἱ τήν κοινήν ἀγνοοῦντες φύσιν, οἱ ἀγριοκίνες, καθ' ἡμῶν ἐπιστρατεύσαντες...». σ. 141, στχ. 83-84: «...τὴν Ἑσπέραν οἱ Ἀβάρεις ἐλίξιζοντο...». σ. 143, στχ. 168-169: «...λαθραῖως τοῖς Ἀβάροις... ὑπεισελθὼν...». σ. 143, στχ. 182: «...οἱ μαυροὶ Ἀβάρεις ὄλοιο γεγονῶσι θυμοῦ...». σ. 144, στχ. 199: «...οἱ γὰρ Ἀβάρεις... φωνῆς δὴ ἀνάμεινοι...».

⁴⁰ Γιά τούς χώρους λατρείας καί τά ἀγάλματα, ξύλινα πρῶτα καί μετὰ λίθινα ἢ μεταλλικά) τῶν παλαιῶν Σλάβων καί Πρωτοβουλγάρων βλ. Νιχωρίτης Κ.Γ., *Παγανιστικές λατρεῖες τοῦ σλαβικοῦ Κόσμου*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2013, σσ. 98 κ.έ., 201 κ.έ., 231 κ.έ. Γιά τό εἰδῶλο καί τόν ἱερό χώρο πού τό περιβάλλει χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη «Karishta» (βλ. *Νιχωρίτης*, ὁ.π., 99), τοπωνύμιο πού ὑπάρχει στήν Ἀνατολική Θεσσαλία, στόν Ἀγιόκαμπο (Κάπιστα, Σωτηρίτσα).

⁴¹ Ἡ Γρηγορίου-Ἰωαννίδου Μ., «Οἱ “Bulgari qui Sclavi appellantur” στόν Βίο τοῦ ἀγίου Γεωργίου τοῦ Ἁγιορείτου (1009-1065)», *Βυζαντινά* 21 (2000), σσ. 143-150, 143-144, 148-150, θεωρεῖ ὅτι ἡ λατρεία σέ ἕνα ἀγαλμα γυναικεῖο, τό ὁποῖο κατέστρεψε ὁ ἅγιος τόν 11ο αἰ. στό χωριό Λειβάδια (Ολυμπιάδα), ΒΑ Χαλκιδική, στόν δρόμο γιά Κων/πολη, ἀναφέρεται σέ ἀρχαῖο ἀγαλμα πού θύμιζε τήν Παναγία. Πάντως δείχνει τίς εἰδωλικές τάσεις τῶν Σλάβων.

⁴² Φιλίππου Φίλιππος, *Τό πρῶτο βουλγαρικό κράτος καί ἡ βυζαντινὴ οἰκουμενικὴ αὐτοκρατορία (681-852)*. *Βυζαντινοβουλγαρικὲς πολιτικὲς σχέσεις*, Ἡρόδοτος, (Ἀθήνα) 2001, σσ. 112-117, ὅπου πηγές καί βιβλιογραφία.

Ὁ Θεοφύλακτος Ἀρχίδος στόν Λόγο του εἰς τούς 15 Μάρτυρες τῆς Τιβερίουπόλεως, σχολιάζοντας τήν ἀπολογία τοῦ Κινάμωνα στόν Ὀμουρτάγ, ἀλλά καί τοῦ πρίγκιπα Ἐνραβωτά στόν διάδοχό του Μαλαμῖρ (μετὰ τό 845) ἀναφέρεται στά εἰδῶλα πού πίστευαν οἱ Βούλγαροι, βλ. Βλαχάκος Π., *Θεοφύλακτος Ἀρχίδος, Οἱ Δεκαπέντε μάρτυρες τῆς Τιβερίουπόλεως*, ἐκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 310-31-3 (ἀναφέρεται σέ εἰδωλόθνητα, τόν ἥλιο, τή σελήνη), 322-323: «...τά μὲν ἀγάλματα τῶν Ἑλλήνων ὡς ἄθεα καί ἀκάθαρτα βδελύσσω...».

1) Το όνομα Ἀρμόδιος, κανονικά «Ἀρδόμιος» λόγω τῆς ρίζας rad- (Ραδόμιος, εὐχαρις), θά ἦταν κατάλληλο νά τό φέρει ἕνας ἱεραπόστολος γιά νά ἐμπνέει ἐμπιστοσύνη σέ ἀγροίκους⁴³. (Ο Ἀρσένιος ὡς Λόγιος δίνει ἔμφραση στή σημασία τοῦ ἀρδεύω (ὔδωρ, λόγος), τό συνδέει μέ κήρυγμα, ἱεραποστολή). Οἱ ἄλλοι τρεῖς τῆς α΄ ομάδας φέρουν κλασικά ἱερατικά: Γρηγόριος, Ἰωάννης καί Μιχαήλ. Ἡ β΄ ομάδα ὀκτώ ἀνδρῶν (*Βίος* ἀγίου Νικολάου), οἱ μί ἀναγορευθέντες ἄγιοι, φέροντες ὀνόματα Μαρτύρων ποῦ μποροῦν νά θεωρηθοῦν «στρατιωτικά», θά μποροῦσαν νά εἶναι στελέχη τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ (ὅπως δέχεται ὁ Βιογράφος Νικόλαος⁴⁴) καί φονεύθηκαν. Τά ὀνόματα ἦ ἦταν πραγματικά ἢ ἂν ἦταν ὑπῆρξαν ἀνώνυμοι, θά δόθηκαν ὡς ποιητικά. Πάντως ὑπῆρξαν «ἀναγραπτά», σέ κάποιον κείμενο στή Λάρισα⁴⁵. Ἡ παρουσία τους στό πέρασμα πρὸς Ἑλασσόνα δείχνει ὅτι μποροῦν νά θεωρηθοῦν φύλακες, τζάκωνες.

2) Στό ὄρος Τέρναβον (*Βίος* Νικολάου Νέου) ὑπάρχει ομάδα μοναχῶν μέ τούς ὁποίους εἶχε ἐπαφή ὁ Νικόλαος, ὅπου κατέφθασε μέ «φάλαγγα στρατιωτῶν», οἱ ὁποῖοι κινοῦνται ὅπως ταριάζει σέ μελλοντικούς Μάρτυρες⁴⁶: «Τοῦτο μετὰ τῶν σύν αὐτῷ ἀγίων [στρατιωτῶν] κρίνας ὁ... Νικόλαος ὄρος... Τέρναβον ἐγχωρίως ὀνομαζόμενον, ἀσκηταῖς ἀνδράσιν ἦν ἐνδιαίτημα... οἰκίτορας εἶχε τούς ἀσκητάς. Καί ἦσαν... νηστείας τε σχολάζοντες καί στάσεσι παννύχοις, θειοτέρας ἀξιούμενοι ὄψεως. Ἄγγελος γάρ ἐξ οὐρανοῦ καταβάς τό διά τοῦ μαρτυρίου τέλος αὐτοῖς προεμίνυσε καί “Δεῦρο, ἀθληταί τοῦ Χριστοῦ...”». Στή συνέχεια ὀδηγεῖ τούς στρατιῶτες του σέ μάχη, νικοῦν μέν, ἀλλά οἱ Ἀβάρεις τούς κυκλώνουν («μέσον τούς ἀγίους συνέλαβον») καί ὑφίστανται μαρτύρια⁴⁷. Οἱ μοναχοὶ ἀνέκαθεν ἀσκούσαν ἱεραποστολικό ἔργο.

3) Ἐνῶ γιά τούς στρατιῶτες δέν ἀναφέρονται λείψανα, οἱ τέσσερις μάρτυ-

⁴³ Πρβλ. *Follieri*, ὁ.π., σ. 318-319, στχ. 345. Ἡ σλαβική ρίζα rad- (π.χ. ὀνόματα Radko, κ.λπ.) σημαίνει «happy, willing». Ὑπάρχει τό κλασικό ὄνομα Ραδόμιρος, Radomir (παλαιοσλαβικό: Радомиръ) (miru=εὐρίνη ἢ meru= μέγας, περίφημος) (google+Wikipedia, Wiktionary). Πρβλ. Franz Miklosich, «Die Bildung der Slavischen Personennamen», *Denkschriften der Kaiserlichen Academie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Zehnter Band*, Wien 1860, 215 κ.έ., σσ. 304-306 (λ. Radu). Εὐχαριστῶ πολύ τὴν σλαβολόγο καθηγήτρια (ΑΠΘ) κ. Ἀγγ. Δελιακάρη γιά τὴν προμήθεια τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας.

⁴⁴ Σοφριανός, Ἅγιος Νικόλαος, σσ. 141-142, ἰδίως στχ. 116 κ.έ.

⁴⁵ Βλ. πτό πάνω, σελ. 317.

⁴⁶ Σοφριανός, Ἅγιος Νικόλαος, ὁ.π., σ. 141, στχ. 92-96: «Τότε τοίνυν ὁ θεῖος Νικόλαος σὺν τῇ ὑπ' αὐτῷ φάλαγγι τῶν στρατιωτῶν δεῖν ἔκρινε μίτε τῇ πόλει Λαρίση συγκλεισθῆναι...».

⁴⁷ Σοφριανός, Ἅγιος Νικόλαος, ὁ.π., σσ. 141-142, στχ. 96 κ.έ.

ρες τοῦ Κανόνα βρέθηκαν θαμμένοι σέ ὑπαίθριο λόφο, ὅπου δέχονταν λατρευτικές τιμές ἀπό τήν ἀρχή (βλ. Ὡδή Ε΄, τρῶπ. 2ο: «ὁ πάλαι ὑπάρχων λόφος... εὐκαταφρόνητος τοῖς ἀγροίκους αὐθις τῇ ὑμῶν ἐκκαλύψει καθαίρεται, μεταμείβεται δέ πρός λογικῶν θρημμάτων οἶκος καί παθῶν ἰατρειῶν ἀδάπανον»), σέ χῶρο πού βοσκοῦσαν ζῶα τῆς ὑπαίθρου (Κανών, Ὡδή Ε΄, τρῶπ. 4ο: «*Ἐν τῷ τόπῳ ἔνθα τά σεπτὰ ὑμῶν λείψανα ἔκειντο, τῶν ἀλόγων ζώων καί τετραπόδων τὰς ἀγέλας...*»). Ἡ Ε. Follieri βλέπει ἥδη ὀργανωμένη λατρεία τους στόν χῶρο αὐτό, πρὶν μεταφερθοῦν τά λείψανα στόν ναό τῆς Λάρισας⁴⁸. Ὁ τόπος ταφῆς, ὅπως περιγράφει ὁ Κανών, μπορεῖ νά ἦταν μία κοντινὴ μοναστικὴ ἐγκατάσταση, τό πῶς πιθανό ἐκεῖ ὅπου διέμεναν, σέ λόφο ἢ ἄλλο παρακειμένο μέρος, στό ὄρος Τέρναβον (*Βίος*). Ἡ ἐγκατάσταση αὐτὴ ἦταν γνωστὴ (ὡς μοναστικὴ), ὁπότε δέν ἦταν δύσκολο νά ταυτισθοῦν ἀργότερα, ὅταν ἔγινε ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τῶν τεσσάρων ἁγίων ἀπὸ τόν μητροπολίτη Λαρίσης Φίλιππο, ἀκόμη καί τῶν ὑπολοίπων σύμφωνα μέ τόν συγγραφέα Νικόλαο. Ὁ Κανών περιγράφει ἐνεργηθεῖσα ἀνασκαφὴ [Ὡδή Στ΄, τρῶπ. 4ο: «...*ἡνίκα ἐρευνῶντο τῇ σκαφῇ...*»]. Τό μέρος ἦταν γνωστό ὡς λατρευτικὸ κοντά στήν περιοχὴ πού κατοικοῦσαν βάρβαροι (Σλάβοι ἢ ἄλλοι), ὅπου ζοῦσαν μέ τά ὑποστατικά καί τά κοπάδια τους. Τά λείψανα ὅμως τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου βρέθηκαν ἀργότερα, συγκροτοῦν μία ἄλλη ἱστορία, μεταγενέστερη, πού δέν προέρχεται ὡς ἀμεση ἐντολή ἀπὸ τὴ Μητρόπολη Λαρίσης.

Τὰ ἀνωτέρω παρέχουν μία βάση νά θεωρηθεῖ ὅτι οἱ παγανιστὲς βάρβαροι διέρχονταν διαδικασία ἐξελληνισμοῦ-ἐκχριστιανισμοῦ (ἐπικείμενη, συντελεσθεῖσα;) ⁴⁹ καί κάποια στιγμή ἀντέδρασαν, μέ ὅ,τι ὁ ἀγιογράφος Νικόλαος περιγράφει ὡς πολεμικὴ σύγκρουση⁵⁰.

Ὅ,τι κι ἂν συνέβη μποροῦσε νά υπάρξει ὡς ἀποτέλεσμα τῆς χαλάρωσης τῆς τοπικῆς ἀρχῆς ἢ ἀπώλειας ἐλέγχου, ἴσως ὑπὸ τὴν πίεση μιᾶς γενικότερης ἀναταραχῆς. Ὅμως, κατ' ἀρχὴν, δέν μπορεῖ νά ἦταν Ἄραβες (πειρατὲς) ἀπὸ τὴ θάλασσα⁵¹, ἀφενὸς διότι δέν ἔκαναν τέτοιες βαθιῆς διεισδύσεις στήν ὑπαίθρο

⁴⁸ Follieri, ὁ.π., σ. 328.

⁴⁹ Γιά τὸ τεράστιο θέμα τοῦ σλαβικοῦ ἐκχριστιανισμοῦ βλ. Μαλιγκούδης Φαίδων, *Σλάβοι στὴ Μεσαιωνικὴ Ἑλλάδα*, Βιβλιοθήκη Σλαβικῶν Μελετῶν, 1, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 77 κ.έ.

⁵⁰ Θὰ μποροῦσε νά εἶχε γίνε μία μάχη μέ κάποια θύματα, ὄχι ὅτι διαλύθηκε ἡ ἄμυνα τῆς Θεσσαλίας, συνήθη ὑπερβολὴ τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων. Πέραν τοῦ Τυρνάβου δέν ἀναφέρονται ἄλλα θύματα. Ὁ Νικόλαος Νέος διορίστηκε, σύμφωνα μέ τόν βιογράφο του, ταξίαρχος τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴν Ἄνατολή.

⁵¹ Σοφινός, Ἅγιος Νικόλαος, ὁ.π., σσ. 104 κ.έ. Βλ. κριτικὴ τῆς Ἀβραμέα, ὁ.π., σσ. 89-92.

χώρα⁵², άφετέρου δέν εΐχαν λόγο μακριά άπό τό όρμηπτήριό τους νά ένεργοΰν έξιςλαμισμούς σέ Χριστιανούς, πού κατά τόν νόμο τους δέν έπιτρέπονταν. Αυτό πού έκαναν ήταν νά αιχμαλωτίζουν άνθρώπους και νά ζητοΰν λύτρα, για έναν δέ όπως ό Νικόλαος Νέος, άνάλογα για άξιωματοΰχο. Όμως τά 14 συνολικά θύματα δέν συνάδουν μέ όργανωμένη εισβολή πολυπληθοΰς άντιπάλου στραπού στή ΒΑ. Θεσσαλία (στό πέραςμα τής Μελούνας), κάποιων «Άβάρων», βαλκανικου λαοΰ, όπως εΐχε γίνει άλλου⁵³. Οΐ Άβαροι εΐχαν διαλυθει στά τέλη του 8ου αι., δηλαδή έναν αΐωνα πριν άπό τίν έποχή του Λέοντα ς΄ Σοφοΰ⁵⁴. Πιο κοντά στά πράγματα εΐναι ή πρόταση τής Ά. Άβραμέα, δηλαδή νά ήταν Βούλγαροι (του Συμεών), όπως όταν έκαναν έπιδρομή κατά τό έτος 894-895⁵⁵. Τό όνομα «Άβάρεις» μπορεί νά άποδοθει σέ Βουλγάρους, των οποίων ή ήγετική τάξη ήταν Τουρκογενείς⁵⁶. Πλίν όμως ό θρησκευτικός φόνος τεσσάρων κατηχητών δέν μπορεί νά προσαφθει στον έπίσημο στρατό του Συμεών, τή στιγμή πού οΐ Βούλγαροι εΐχαν εκχριστιανισθει άπό τό 864/655⁵⁷. Ο Συμεών (893-927) διεθέτετε έλληνική παιδεία, όδήγησε τό βουλγαρικό κράτος σέ συναγωνισμό μέ τό Βυζάντιο, τό όποιο και αναγνώρισε τίν ήγεμονία του ως βασίλειο Βουλγάρων τόν 10ο αΐωνα. Ο ΐδιος ένεργούσε έπιδρομές, τή στιγμή πού έφτασε νά διεκδικει τόν θρόνο του Βυζαντίου, πλίν τό 913 ζήτησε και τόν ευλόγησε ό πατριάρχης Νικόλαος Μυστικός⁵⁸.

⁵² *Follieri*, ό.π., σσ. 347-348.

⁵³ Για Άβάρους πού αναφέρονται στην Έλλάδα (Πελοπόννησο και Ίόνιο Πέλαγος), βλ. Παπαδημητρίου Παν. Γ., «Θεσμικές σχέσεις και στάδια ένσωμάτωσης των σλαβικών πληθυσμών στή βυζαντινή αυτοκρατορία κατά τό δεύτερο μισό του 7ου αΐωνα», *Βυζαντινά*, 24 (2004), σσ. 167-218, 171 κ.έ.

⁵⁴ Χριστοφιλοπούλου Αικ., «Βυζαντινή Μακεδονία. Σχεδιάσμα για τίν έποχή άπό τά τέλη του ς΄ μέχρι τά μέσα του Θ΄ αΐωνα», *Βυζαντινά*, 12 (1983), σσ. 9-63, 15-21. Διάλυση του κράτους των Άβάρων στον Μέσο Δούναβη έγινε τό 796 μετά τίν ήττα άπό τους Φράγκους, ενώ άργότερα οΐ Βούλγαροι κατέκτησαν έδάφη τους πέραν του Δούναβη.

⁵⁵ *Άβραμέα*, ό.π., σ. 92 (Βούλγαροι). Για τόν όρο «Άβάρεις» (Άβαροι, Οΐννοι, Σλάβοι) βλ. *Σοφριανός, Άγιος Νικόλαος*, σσ. 105-107. Επίσης θεωρούνται Οΐγγροι (δηλαδή Τουρκόφωνοι), βλ. Φιλίππου Φιλ., «Ποιοΐ ήταν οΐ «Άβάρεις» πού επέδραμαν στην Θεσσαλία κατά τά τέλη του 9ου αΐωνα», *Ιστορικογεωγραφικά* 5 (1995), σσ. 123-132.

⁵⁶ *Άβραμέα*, ό.π., σσ. 89-96.

⁵⁷ *Άβραμέα*, ό.π., σ. 92.

⁵⁸ Σταυριδου-Ζαφράκα Αικμήνη, *Η συνάντηση Συμεών και Νικολάου Μυστικού (Αΰγουστος 913) στα πλαίσια του βυζαντινοβουλγαρικού άνταγωνισμού*, ΚΒΕ, ΒΚΜ 3, Θεσσαλονίκη 1972. Τίν ειρηνική πολιτική του Συμεών δέχεται ό Κουλουράς Γεώργιος, «Σχετικά μέ τόν βίο του άγίου Νικολάου του Νέου (10ος αι.): μία νέα προσέγγιση», *Βυζαντινά*, 22 (2001), σσ. 113-122, 118-119.

Υπάρχει τὸ ἐνδεχόμενον οἱ «Ἀβάρεις» νὰ εἶναι ἐντόπιοι Σλαβόφωνοι. Οἱ Σλάβοι, γεωργοὶ συνήθως, κατοικοῦσαν σέ ἐλώδη μέρη, μὲ πρωτόγονη διαβίωση, διεπόμενοι ἀπὸ ἀνιμιστικές δοξασίες, χωρὶς πολεμικὴ τέχνη, κάθε ομάδα ἔχοντας ἀρχηγό της. Δέν ἦταν ιδιαίτερα πολεμικοί, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀκολουθοῦσαν τοὺς Ἀβάρους καὶ στή βυζαντινὴ παράδοση εἶχαν ταυτισθεῖ Ἄβαροι καὶ Σλάβοι⁵⁹. Ἐδῶ ὅμως ὡς παγανιστὲς κάνουν κάτι ἀδιανόητο, ἐνεργοῦν ἕναν μικρὸ διωγμὸ. Εἶναι ἐποχὴ πού ἡ παλαιὰ προγονικὴ θρησκεία τῶν Βουλγάρων (ἀλλὰ ὁμιλούντων πλέον σλαβικά), καταργημένη ἀπὸ τὸ 864/5 –ὅταν βαπτίσθηκε ὁ ἡγεμόνας τοὺς Βόρις Α΄-Μιχαὴλ (852-889)– εἶχε ἀναδιπλωθεῖ. Ὑπῆρξε ὀλόκληρη ἀντιεκκλησιαστικὴ κίνηση, διωγμὸς κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἀπὸ τὸν γιό τοῦ Βόρη Α΄, τὸν Βλαδίμηρο (889-893), ὁ ὁποῖος ἔδειχνε ἀρνητικὴ στάση γενικά στὸν βυζαντινὸ πολιτισμὸ καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα⁶⁰. Φαίνεται πὸ εὐλόγοι στὰ πλαίσια τῆς ταύτισης τῶν Ἀβάρων-Σλάβων μὲ τοὺς ἐθνικούς Βουλγάρους (καὶ ὄχι τοὺς Χριστιανούς Βουλγάρους πού ἔγιναν ἄλλο οὕτως εἰπεῖν «ἔθνος») τὸ συμβάν νὰ μπορεῖ νὰ εἶναι μία παράπλευρη κατάσταση στὰ χρόνια της ἀναθεωρητικῆς περιόδου τοῦ Βλαδιμήρου, δηλαδή νὰ προέκυψε ἀπὸ «ντόμινο» ἐξελίξεων. Ἐκτός ἂν ὁ φόνος τῶν τεσσάρων εἶχε γίνῃ πρὶν, πρὸ τοῦ 864/5. Τότε ὅμως γινόταν ἐκχριστιανισμὸς; Δέν εἶναι ὅμως γνωστὸ ἂν ἔφτασαν κάποιοι, ἐπιδρομεῖς ἢ ἄλλοι ἀπὸ τὴ Βουλγαρία οὔτε εἶναι γνωστὸ ἂν ὑπῆρξε σύνδεση Σλάβων στὴν περιοχὴ Τυρνάβου μὲ τὸν ἡγεμόνα Βλαδίμηρο.

Ἐπομένως ὑπάρχει κι ἄλλο ἐνδεχόμενον, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἐπίθεσης (γιὰ κάποιον λόγον) παγανιστῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς ἐναντίον ἱερωμένων, ἴσως μοναχῶν, ὑπεύθυνων γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τους. Ἀλλιῶς γιατί ὁ Ἀρσένιος νὰ τοὺς θεωρεῖ «σοφοῦς»; Ἄν ὄντως ὁ Ἀρμόδιος καὶ οἱ σὺν αὐτῶ ζοῦν στὰ τέλη 9ου πρὸς ἀρχές 10ου αἰῶνα, ἐπὶ Λέοντος ς΄ Σοφοῦ, σέ ἐποχὴ μεταβατικὴ στὰ Βαλκάνια, συγχρονίζονται μὲ τὴν προσπάθεια πού ἔγινε λίγο πρὸ βόρεια, ὅπου ὁ Κλήμης Ἀχιρίδος, μαθητὴς τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, μετὰ τὸ 885/86 ἕως τὸ 893 ὀργάνωνε ἐκκλησιαστικῶς σλαβόφωνους τῆς περιοχῆς Ἀχιρίδος μαζί μὲ μεγάλην ομάδα μαθητῶν⁶¹. Μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ λοιπὸν ἡ περίοδος 889-893 τῆς ἐπανασυστάσεως τοῦ παγανισμοῦ στὴ Βουλγαρία ὡς πιθανὴ λύση στὸ ἱστορικὸ ζήτημα τῶν Μαρτύρων τοῦ Τυρνάβου. Πάντως

⁵⁹ Χριστοφιλοπούλου, ὀ.π., σ. 14. Μαλιγκούδης ὀ.π., σσ. 13 κ.έ. Κουλουράς, ὀ.π., 120.

⁶⁰ Ἀβραμέα, ὀ.π., σ. 92. Ἀγγ. Δελπικήρη, *Βυζαντινο-Σλαβικά Μελετήματα*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2017, σ. 73, ὅπου βιβλιογραφία.

⁶¹ Ἀβραμέα, ὀ.π., σ. 93.

ὅπως ἐδῶ ρόλο ἔχει ἡ Μητρόπολη Λαρίσης, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι εἶχε νά κάνει μέ τέσσερις ἱεραποστόλους, μᾶλλον μοναχούς.

Μία τοπική ἐξέγερση μπορεῖ νά ἐκδηλωθεῖ πιό εὐκόλα μέσα σέ κλίμα γενικῆς ἀποσταθεροποίησης. Ἔτσι ὁ Βιογράφος τοῦ ἀγίου Νικολάου Νέου μπορεῖ νά ἀπλοποιεῖ τά γεγονότα, ἕνα τοπικό περιορισμένο ἐπεισόδιο (μέ ἦρωες φύλακες καί τόν ἀρχηγό τους) τό ἐντάσσει στό γενικό, βαλκανικό, καί μιά τοπική ἐξέγερση δέν τί διακρίνει ἀπό ὀργανωμένες ἐπιδρομές πού εἶχαν προγραμματικό καί ἡγεμονικό περιεχόμενο, ὅπως ἐνεργούσε ὁ Συμεών. Ὅμως εἶναι μάταιο νά βρεθεῖ τό μείζον, ποιό γεγονός ἦταν αὐτό καί ποιά αἰτία εἶχε. Κανείς ἐκ τῶν ἐρευνητῶν πού ἀσχολήθηκαν μέ τό θέμα δέν ἐντόπισε συγκεκριμένη πηγή πού νά δηλώνει μαζική ἐπιδρομή στόν Τύρναβο. Ἡ σχολαστική ἱστορική ἀναζήτηση γιά τίν ταυτότητα τῶν ἐπιδρομέων, τόν χρόνο πού ἔδρασαν κ.ο.κ. δέν ἐνδείκνυται σέ τέτοιο κείμενο, δεδομένου ὅτι ἕνα ὑπέρτατο γεγονός, ὅπως εἶναι ἡ θυσία ἑνός Μάρτυρα κυρίως μέ ποιητικούς ὅρους γίνεται ἀντιληπτό.

Ὁ κανὼν τοῦ εἰρηνικοῦ ἀγίου Ἀρδομίου-Ἀρμοδίου καί τῶν «σοφῶν» συνεργατῶν του τεκμηριώνει σαφῶς ἕναν ἄξονα διαφορετικό ἀπό τόν Βίο τοῦ στρατιωτικοῦ ἀγίου Νικολάου Νέου. Σίγουρα ἡ Θεσσαλία βρίσκεται ἀκόμη σέ περίοδο ὅπου ὑπάρχουν αὐτόνομοι Σλαβόφωνοι, ὅπως στόν Τύρναβο⁶². Μποροῦσαν νά ἐπαναστατήσουν γιά κάποιο λόγο, εἴτε στή διάρκεια τῶν λίγων χρόνων πού εἶχε ἐπανακάμψει ὁ κρατικός βουλγαρικός πατριῶς παγανισμός εἴτε μέ ἄλλη ἀφορμή. Οἱ Σκλαβηνοί συνήθως εἶχαν κίνητρα στάσεως οικονομικά ἢ ἄλλα⁶³. Θά ἔδωσαν μάχη μέ τούς φύλακες τῆς περιοχῆς, ἀλλά ἡ δολοφονία τοῦ Ἀρδομίου, καί μαζί τῶν ἄλλων τριῶν «σοφῶν», δείχνουν στοχοποιημένη ἐκδικητική ἀντιβυζαντινή πράξη, κρίνοντας ἀπό τόν ἐκ τῶν ὑστέρων χειρισμό πού ἔκαναν ὁ Φίλιππος ὁ Πάνυ καί ὁ Ἀρσένιος ὑμνογράφος: Ὁ Ἀρδό-

⁶² Κουλουράς, ὁ.π., 119 κ.έ.

⁶³ Συρράξεις τῶν Ρωμαίων μέ τίς Σκλαβηνίες συνέβαιναν λόγω φορολογίας σέ Πελοπόννησο καί Μακεδονία (βλ. Τσουλκανάκης Δημ., *Τό Βυζάντιο καί οἱ Σλάβοι τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Συμβολή στή Μεσαιωνική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος κατά τίν περίοδο 6ος-10ος αἰ.*, Ἀφοί Κυριακίδη ἐκδ. ΑΕ, Θεσσαλονίκη, 2015, σσ. 101 κ.έ., 156 κ.έ., ὅπου πηγές καί βιβλιογραφία), ὅπου ὅμως παρόμοιοι λόγοι, δηλαδή ἐξέγερση τῶν Σλάβων καί γιά λόγους θρησκευτικούς, εἶναι κάτι σχεδόν ἄγνωστο, χωρίς νά σημαίνει πάλι ὅτι δέν συνέβησαν. Τό Βυζάντιο ὅμως ἐπαναστάσεις αὐτές τίς κατέπληγε, βλ. Ἀγγ. Δελικάρη, «Ἡ εἰκόνα τῆς Μακεδονίας καί ἡ ἔννοια τῆς "Μακεδονικόπτας" στους Σλαβικούς λαούς τῆς Βαλκανικῆς κατά τί βυζαντινή περίοδο», στό: ἐπιμέλεια: Ἰ. Στεφανίδης, Βλ. Βλασίδης, Εὐ. Κωφός, *Μακεδονικές ταυτότητες στό χρόνο. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Ἰδρυμα Μουσείου Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα - Κέντρο Ἑρευνας Μακεδονικῆς Ἱστορίας καί Τεκμηρίωσης, ἐκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008, σσ. 134-184, 150-153.

μιος πού δείχνει όμοειθνής τῶν Σλάβων θά μποροῦσε νά θεωρηθεῖ ὄργανο τῆς ἐξουσίας πρὸς τὴν ὁποία Σλαβόφωνοι Ρωμαῖοι πολῖτες λόγῳ κάποιων ζητημάτων στασίαζαν.

Τό Βυζάντιο ἰδίως ἀπὸ τὸν 8ο αἰ. κ.έ. προσπαθοῦσε νά ἐκχριστιανίσει τοὺς Σλάβους μὲ δημιουργία νέων ἐπισκοπῶν ἢ ἀποστολίᾳ ἱεραποστολῶν, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀναγνωρίστηκαν ἅγιοι (Πελοπόννησος, Μακεδονία)⁶⁴. Ἡ Θεσσαλία βέβαια εἶχε ὀργανωμένες ἐκκλησιαστικὲς καὶ κρατικὲς ὑποδομὲς, ὅποτε οἱ Σλάβοι, ὅποιοι καὶ ὅπου κι ἂν ἦταν, θά ἐντάχθηκαν στὴν κοινωρία ἐν καιρῷ. Τό ἱεραποστολικὸ ἔργο ἀπαιτοῦσε παιδεῖα ἐκ μέρους τῶν ἱεραποστολῶν, νά προσαρμόσουν τὶς θρησκευτικὲς παραστάσεις τῶν Σλάβων (ἢ ἄλλων) στὰ δεδομένα τῆς Ἐκκλησίας, τὴν πίστη στὸν Χριστό, ὅπως εἶναι ὁ Χριστὸς Σωτήρας πού ἀναφέρει ὁ Κανὼν. Ἕνα τέτοιο ἔργο συνάδει ὄχι μόνον μὲ ἱερατικὴ ἢ μοναστικὴ ἰδιότητα (ὀνόματα Γρηγόριος, Ἰωάννης καὶ Μιχαήλ), ἀλλὰ καὶ μορφωμένους («σοφοί»). Ἔτσι ἐξηγεῖται ἴσως τὸ ἀμάρτυρο ἀλλοῦ ὄνομα Ἀρδόμιος (Ραδόμιος, εὐχαρις, ἐξελληνισμένο Ἀρμόδιος), στοχεύοντας στὴ μεταφορὰ τῶν ἐμπειριῶν τῆς Ἐκκλησίας σὲ εἰρηνικοὺς ἀνθρώπους. Κάτι ἀνάλογο ἀποτελοῦσε τὸ ἐπίσης ἐξελληνισμένο σλαβικὸ ὄνομα Ρεντάκιος, πού ἔφεραν πλεῖστοι βυζαντινοὶ ἀξιωματοῦχοι καὶ σήμαινε αὐτὸ πού δηλώνει τὸ ρῆμα «βάζω τάξη», «κυβερνῶ»⁶⁵. Κάποιοι Σλαβογενεῖς ἀναδεικνύονταν ἀξιωματοῦχοι μὲ ὄνομα πού νά ἐμπνέει: ἀρχηγός, κεφαλή, κυβερνῶν, κ.ο.κ.

Ἡ ἐπιλογή τῆς νικητήριας ἡμέρας τῆς 11ης Μαΐου τῶν ἐγκαινίων τῆς Κων/πόλεως καὶ τῆς εορτῆς τῆς Ἀναλήψεως, τελικοῦ θριάμβου τοῦ Χριστοῦ, ἐπιβεβαιώνει ὄχι μόνον τὸν πατριωτισμὸ τῶν γηγενῶν Ρωμαίων Χριστιανῶν, τὴ νίκη τοῦ βασιλέα, ἀλλὰ καὶ ἔρχεται κοντὰ στὰ θρησκευτικὰ πρότυπα τῶν πρῶν παγανιστῶν Σλάβων πού ἀκολουθοῦσαν ὡς παραδοσιακὴ λατρεία αὐτῆ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων.

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο προσαρμόζονται σλαβικὰ θρησκευτικὰ πρότυπα στὴν Ἐκκλησία. Ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ ἀναλογεῖ πρὸς τὸν θεὸ Ρερυν πού εἶναι ὡς κάτοχός του κεραυνοῦ, δημιουργός τῆς βροχῆς καὶ τῆς ζωῆς, «Κύριος» (ἀνάλογος μὲ τὸν Δία), ὅπως σημειώνει ὁ Προκόπιος Καισαρείας⁶⁶. Ὁ Ρερυν θεωρεῖται ὅτι

⁶⁴ Τσουλκανάκης, ὅ.π., σσ. 221 κ.έ.

⁶⁵ Μαλιγκούδης, ὅ.π., σσ. 79-89, 123.

⁶⁶ De Bellis, VII, 14, 22-23. J. Haury, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, t. 2, p. 357-358): «τὰ γὰρ ἔθνη ταῦτα, Σκλαβηνοὶ τε καὶ Ἄνται, οὐκ ἄρχονται πρὸς ἀνδρὸς ἑνός, ἀλλ' ἐν δημοκρατίᾳ ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι... θεὸν μὲν γὰρ ἕνα τὸν τῆς ἀστραπῆς δημιουργὸν πάντων κύριον μόνον αὐτὸν νομίζουσιν εἶναι, καὶ θύουσιν αὐτῷ βόας τε καὶ ἱερεῖα πάντα», βλ. Νιχωρίτης, ὅ.π., σσ. 70 κ.έ. Loma

ἦταν σέ συναγωνισμό μέ τόν ἄλλο θεό Veles, Volos ἢ Vlas πού εἶναι θεός τῶν κοπαδιῶν, τῆς κτηνοτροφίας, τοῦ ἐμπορίου, τοῦ πλούτου, τῶν ψυχῶν καί τῶν Ἑλλυσίων, ὅπως καί τῆς σοφίας (σάν τόν θεό Ἑρμῆ)⁶⁷ Στή Θεσσαλία τῶν πεδιάδων καί τῶν κοπαδιῶν οἱ νεώτερες πόλεις Βόλος (ἢ Γόλος), Βελεστίνο (Φεραί) ἀλλά καί ἡ σλαβική φυλή Βελεγεζίται (Βελζητία) πού κατοικοῦσε στόν Παγασσικό καί προμύθιευε μέ σίτο τοῦς Θεσσαλονικεῖς μποροῦν νά σχετίζονται μέ τόν θεό αὐτό⁶⁸. Πάντως ὅταν ἐκχριστιανίστηκαν οἱ Σλάβοι τῆς Βαλκανικῆς μερικές θεότητες ἀναφέρονται πρὸς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας, π.χ. ὁ Perun μέ τόν Ἑλία (20 Ἰουλίου), ὁ Veles πρὸς τόν ἅγιο Βλάσιο (11 Φεβρουαρίου)⁶⁹.

Ὁ Ἀρσένιος Ξένος, μέσω τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης πού παρήγγειλε τόν Κανόνα τῶν ἁγίων, προβάλλει τήν ἐπίσημη θέση τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας ὅτι μόνον οἱ τέσσερις ἅγιοι μαρτύρησαν, χωρίς νά ὑπῆρξαν στρατιῶτες καί νά χρειαστεῖ νά πολεμήσουν, ὡς πλησιάζοντες στοὺς βαρβάρους ἐντοπίους. Στὴν οὐσία, μένοντας στό ἑορταστικό γεγονός, ἀσκεῖ ἓνα εἶδος λογοκρισίας, δέν ὑπεισέρχεται σέ λεπτομέρειες πέρα ἀπὸ περιγραφές πού ἐνδείκνυνται σέ ἔργα τέχνης (π.χ. δέν ἀναφέρει τόπο, χρόνο, ὡς αὐτονόπη, ἢ ἄλλες ἀναλυτικὲς συνθῆκες τοῦ συμβάντος). Ἔτσι δέν ἐξάπτει πάθη, ἀφενὸς ἐπειδὴ στή Λατρεία δέν ἐνδείκνυται, ἀφετέρου τό πρόγραμμα κατευνασμοῦ ἔχει ἀποδώσει καρπούς, ἐπικρατεῖ εἰρήνη. Οἱ παλαιοὶ διῶκτες πλέον ἦταν Ρωμαῖοι πολῖτες, ἢ εἰδωλολατρία τους θά ἦταν ἤδη παρελθόν.

Ὁ Κανὼν τῶν Τεσσάρων μαρτύρων περιγράφει μία λανθάνουσα ἱστορία ἐκχριστιανισμοῦ κατοίκων τῆς περιοχῆς: Ὡδή β', τροπ. 1ο: «...Κύριε... ἔδειξας φαινοὺς λαμπτήρας ἐν ἐσχάτοις καιροῖς, κεκρυμμένους πάλαι...»⁷⁰. Οἱ Μάρτυρες ἦταν μέ «ἀναγραπτά ὀνόματα» πού τηροῦσε ἡ ἐπίσημη ἐκκλησία τῆς Λαρίσης ὑπὸ τόν μητροπολίτη Φίλιππο καί ἐξῆς. Τώρα λειτουργεῖ ἄλλη κατάστασι.

Ὁ Βιογράφος τοῦ ἁγίου Νικολάου ἀναφέρεται σέ μία γενική κατηγορία ἐπιδρομῶν ἐκ Βορρᾶ στή Θεσσαλία, χρησιμοποιοῦντας τό ἀπροσδιόριστο πλέον ὄνομα «Ἀβάρεις», ἐνῶ στὴν ἐποχὴ του λέγονταν οἱ Βούλγαροι. Ἀλλά ὡς

Al., «Procopius about the supreme God of the Slavs (Bella, VII, 14, 23): Two critical Remarks», ZRVI, XLI, 2004, σσ. 67-71.

⁶⁷ Νιχωρίτης, ὁ.π., σσ. 73-74, 83 κ.έ., 115-116, 130-133.

⁶⁸ Ἀβραμέα, ὁ.π., σσ. 28-29, 64, 111-112, 120-121, 136-141, 154-155.

⁶⁹ Νιχωρίτης, ὁ.π., σσ. 281 κ.έ.

⁷⁰ Παρβλ. Κανὼν, Ὡδή ε', τροπ. 2ο: «Ὁ τὸ πάλαι ὑπάρχων λόφος... ἐνκαταφρόντος...».

συνήθως, λόγω έλλειψης διάθεσης να αποδοθεί πραγματική Ιστορία σέ ένα λαϊκό έργο, ή από διπλωματική παρέκκλιση (διάκριση), ο Βιογράφος συμπεκνώνει τά γεγονότα για να έξασφαλίσει τό μείζον: μνήμη της από τόν Βοηρά άπειλής επί αιώνες στους κατοίκους τής Θεσσαλίας, μέ συνεχείς επιδρομές βαρβάρων πού ήταν αρχικά παγανιστές. Η διαρκής άπειλή τους έπρεπε να αποκρούεται μέ τήν έξαρση του παραδείγματος ήρωϊκών μορφών, του άγίου Αρμοδίου και των σύν αυτώ ή του άγίου Νικολάου Νέου. Κι αν ήταν πλέον Χριστιανοί, ή βία πού ασκούσαν δέν θά ήταν όπως στήν παγανιστική φάση τους;

Ο Βιογράφος όμως ζει σέ άλλη εποχή, όταν διεκδικούν έδαφη του Βυζαντίου (οί στασιάσαντες Κομπόπουλοι, ο Σαμουήλ και οί άδελφοί του, 976-1018)⁷¹, αντιμετώπιζει κάτι μείζον, όχι μία στάση, αλλά οργανωμένο διαρκή πόλεμο, άπειλή απόσπασης έδαφών. Έτσι μεταφέρει τήν κατάσταση ιερού πολέμου, πολεμική σύγκρουση. Πιθανόν γι' αυτό τους θεωρεί όλους Μάρτυρες, και τους στρατιώτες, πεσόντες υπέρ Πίστεως. Δέν πρωτοτυπεί. Στους Μάρτυρες συγκαταλέγονται στρατιώτες, όπως αυτοί τής βυζαντινής ήττας στή Θράκη τό έτος 811, τιμώμενοι στίς 23 ή 26 Ιουλίου⁷².

Οί «Αβάρεις» στον Βίο του άγίου Νικολάου μπορούν να ταυτίζονται μέ Σλάβους, αλλά από μία εποχή και πέρα (ιδίως 11ος αι., Αρχιεπισκοπή Αχρίδος Πάσης Βουλγαρίας) οί Σλαβόφωνοι τής Ελλάδος λέγονται πλέον όλοι Βούλγαροι. Μετά από αιώνες αντιπαραθέσεων μέ τους Βουλγάρους ο Βιογράφος δέν έχει άμφιβολία για τήν ταυτότητα των επιδρομέων. Τότε είναι πού συμβαίνουν όλα: εκχριστιανισμός, αντίδραση, αλλά και νέες επιδρομές, ιδίως του Συμεών μέ ήγεμονικό στόχο.

Είναι μάταιο να επιχειρείται ή σύνδεση μέ συγκρομένο έθνος βαρβάρων. Οί Βυζαντινοί πάντα χρησιμοποιούσαν παλαιά έθνικά όνόματα για να προσδιορίζουν νέους λαούς (π.χ. Σκύθες, Πέρσες, Τριβαλλούς, κ.ο.κ.). Γενικά άκόμη και ή χρήση τής ιερής Ιστορίας του παλαιού Ισραήλ έχει αναλογικό, παραδειγματικό χαρακτήρα, να δειχθεί κάτι νέο στο Παρόν. Έπομένως οί Αβάρεις σχηματικά ήταν Σλάβοι, υποδιλωτικά όμως κατατάσσονται στους ήδη σλαβό-

⁷¹ Για τήν πολιορκία του Σαμουήλ στή Λάρισα βλ. *Κεκαυμένος, Στρατηγικόν*, μετάφραση - εισαγωγή - Σχόλια Δημήτρης Τσουγκαράκης, έκδ. Άγρωστις, Αθήνα 1993, σσ. 214-216.

⁷² Stephenson Paul, «About the Emperor Nikephoros and how he leaves his bones in Bulgaria: A Context for the Controversial Chronicle of 811», *DOP* 60 (2006), 87-109, σσ. 90 κ.έ., 104. Duičev I., «La chronique byzantine de l' an 811», *Travaux et Memoires*, 1, Paris 1965, σσ. 205-228, 216, σελ. 81-86.

φωνους Βουλγάρους, έφόσον όταν γράφθηκαν τά δύο κείμενα, Κανών καί Βίος, αυτοί έκαναν επιδρομές, επηρεάζαν τί ζωή τών Βυζαντινών. Ή λ. *Αβάρες*, λοιπόν, φαίνεται ως μία διπλωματική λύση, νά μή στοχοποιηθούν οί Βούλγαροι πού ήταν επίσημα Χριστιανοί, αλλά νά καταγγελθεί ή παγανιστική αγριότητα τών καταβολών όρισμένων, αυτών πού άπειλοϋσαν τούς Ρωμαίους.

2. Ό Ναός τών τεσσάρων Μαρτύρων καί τό Μαρτυρολόγιό τους

Μερικές φορές άφορμή γιά τήν άνακομιδή λειψάνων ήταν μία μεγάλη επέτειος, στό επίπεδο ύποδιαίρεσης αιώνα (10, 20, 25 χρόνια κ.λπ.)⁷³. Έδω πιθανόν εΐναι άλλη αίτία. Ό μητροπολίτης Φίλιππος πού ζει στό ά τέταρτο του 10ου αιώνα, διατελώντας υπό τήν έποπτεία του πατριάρχη Νικολάου Μυστικού, καί πού θεωρείται από τόν Βιογράφο Νικόλαο «έφάμιλλος καί συνόμιλος» του άποστόλου⁷⁴, έπείγεται νά άναπτύξει τιμή τών νέων Μαρτύρων στή Λάρισα, πού ήταν ήδη κέντρο τιμής άγίου, του Άχιλλίου, πανελλαδικώς. Στο διάστημα μετά τήν άνακομιδή καί πριν από τί συγγραφή του Κανόνα γίνεται γνωστή ή ύπαρξη ναού, όπου ήταν πλέον κατατεθειμένα τά λείψανα⁷⁵. Τά τρία θαύματα πού περιγράφονται στον Κανόνα σέ άσθενείς γυναίκες συνέβησαν σίγουρα στον ναό τών τεσσάρων Μαρτύρων, προφανώς στή Λάρισα⁷⁶. Αυτό όμως δέν σημαίνει αυτόματα ότι ήταν έξαρχής άφιερωμένος στήν μνήμη του άγίου Άρμοδίου ή καί τών τεσσάρων άγίων. Ύπήρχαν δύο δυνατότητες, νά είχε χρησιμοποιηθεί ένας παλαιός ναός, όπου καί κατατέθηκαν τά λείψανα ή νά είχε κτισθεί νέος ναός στή μνήμη των. Άργότερα εμφανίζεται ό Άρσένιος πού μέ τούς δύο Κανόνες του εις τόν άγιο Άχίλλιο καί τόν άγιο Άρδόμιο καί τούς σύν αυτώ όλοκληρώνει τό πρόγραμμα άνανέωσης. Συγκεντρώνει στοιχεία (μέ αυτοψία ή δι' άλληλογραφίας) γιά όλους τούς άγίους. Ή νέα κατάσταση

---

⁷³ Π.χ. τά λείψανα του άγίου Άχιλλίου άποκαλύφθηκαν μετά 300 χρόνια ή τά λείψανα της άγίας Μαρίας της Νέας στή Βιζύη 25 χρόνια μετά τόν θάνατό της (+902-c.927), βλ. Γουλιούλης Στ. «Οί επέτειοι της έκατονταετίας καί ό ρόλος τους στήν δημιουργία έργων λόγου καί τέχνης», *Βυζαντινά* 20 (2000), σσ. 79-117, 111-115, 113 καί σημ. 212, όπου βιβλιογραφία.

⁷⁴ Βλ. πύ πάνω σημ. 15.

⁷⁵ Βλ. πύ πάνω σημ. 7.

⁷⁶ Βλ. πύ πάνω σημ. 33.

ἀφορᾷ στή βασιλική, τόν καθεδρικό ναό τῆς Λάρισας, ὅπου ὁ Κανὼν τοῦ Ἀρσενίου εἰς τόν ἅγιο Ἀχίλλιο ἀναφέρεται κατὰ κόρον σέ εἰδική ἐκροή ἐλαίου⁷⁷ ἀπὸ τόν τάφο τοῦ ἁγίου, ἐνῶ στὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνα ὁ Ἰωσήφ Ὑμνογράφος στὸν Κανὼνα του στὸν ἴδιο ἅγιο δέν τὸ ἀναφέρει. Προφανῶς αὐτὸς εἶναι ὁ εἰδικὸς λόγος πού γράφηκε νέος κανὼν γιὰ τόν Ἀχίλλιο, τὸ γεγονός ὅτι ἐμφανίζεται τὸ νέο στοιχεῖο, τὸ «ἐλαϊον». Ἀσφαλῶς μπορεῖ νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὸ σύγχρονο, ἀρχές 10ου αἰ., φαινόμενο τῆς μυροβλυσίας στή Θεσσαλονίκη, πού ἀφορᾷ στὸν ἅγιο Δημήτριο καὶ τὴν ἁγία Θεοδώρα, τὸν ἅγιο Νίκωνα⁷⁸.

Τὰ νέα λατρευτικὰ δεδομένα δείχνουν ὅτι στή Λάρισα βρισκόνταν πλέον νέοι ἄνθρωποι πού ἔδιναν ἀνανεωμένη προοπτική σέ μία ὑπάρχουσα κατάστασι, ἡ ὁποία ἐπέβαλε τὴν ἀνανέωσι, περαιτέρω ἔξαρησι, τῆς τιμῆς τῶν τοπικῶν ἁγίων, τοῦ πολιοῦχου ἱεραποστόλου Ἀχιλλίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἁγίων Τεσσάρων Μαρτύρων, ὁμοίως ἱεραποστόλους, σέ συνέχεια τῆς ἀνακομιδῆς πού ἐνήργησε ὁ Φίλιππος. Τώρα, ὁ Κανὼν τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου, ὅταν ἐκφωνήθηκε, δείχνει νὰ δημιουργεῖται κάτι πρωτοφανές, μιὰ τριπλῆ γιορτή σέ ἓνα πανελλαδικῆς πλέον ἐμβέλειαι ναό:

1) Μὲ τόν Κανὼνα τοῦ Ἀρσενίου Ξένου ἐξαίρεται ἡ τιμὴ τεσσάρων νέων Μαρτύρων (ιερομαρτύρων;) πού ἐφρονεύθησαν ἀπὸ εἰδωλολάτρες βαρβάρους γιὰ λόγους Πίστεως.

2) Ἡ ἡμερομηνία 11 Μαΐου, ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων τῆς Κων/πόλεως, προτάσσει τὴ βασιλικὴ κυριαρχία στὴν ἀμφισβήτησι πού προέβησαν οἱ «βάρβαροι», Σλάβοι ἢ ἄλλοι, στὴν περιοχὴ τῆς Λάρισας. Ἡ Βασιλεύουσα προβάλλει γιὰ ἐπιπλέον λόγο ὡς ἰδανικὴ πόλη-πρότυπο γιὰ τὴ Λάρισα (βλ. στή συνέχεια). Κάτι ἀνάλογο, νέα χρῆσι τῆς ἰδρυτικῆς ἡμέρας τοῦ Βυζαντίου, δέν εἶναι γνωστό τουλάχιστον γιὰ τόν ἑλλαδικὸ χῶρο.

3) Στὸν Κανὼνα τοῦ Ἀρμοδίου μαζί μὲ τούς τέσσερις ἁγίους ἐξαίρεται ὁ

⁷⁷ Βλ. πὸ πάνω σημ. 34.

⁷⁸ Ὁ ἅγιος Δημήτριος πρῶτη φορὰ χαρακτηρίζεται μυροβλύτης ἀπὸ τὸν Καμινιάτη, «Εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης», 3,4: «*Δημήτριον τὸν μυροβλύτην*», ed. G. Böhling, *Berolini et Novi Eboraci*, 1973. Πρβλ. Φωσκόλου Β., «Λείψανα, θαύματα καὶ εὐλογίαι: ἡ ἀρχαιολογία τῆς «λατρείας» τοπικῶν ἁγίων», ΔΧΑΕ, π.Δ΄, ΛΖ (2016), 157-180, 174, ὅπου βιβλιογραφία. Ὡστόσο ἡ Λάρισα δέν φαίνεται νὰ ἔφθασε στὸ ἐπίπεδο ἄλλων κέντρων πού ἔδιναν εὐλογίαι σέ εἰδικὰ φιαλίδια, ἀλλὰ σέ κοινὰ μικρὰ σκεύη, ὅπως ἀναφέρεται τέτοιο στὸν ἅγιο Νίκωνα στή Σπάρτη, βλ. Λαμφιδῆς Οδ., *Ὁ ἐκ Πόντου ὅσιος Νίκων ὁ Μετανοεῖτε*, Ἀθῆνα 1962, σ. 98, στχ. 34-35, 429-430: «*ἔν τινι σκεύει λαβῶν τοῦ ἁγίου μύρου οἴκαδε ἀπεκόμισεν εἰς ἁγιασμόν καὶ δεινῶν ἀπαλλαγῆν...*». Στὰ μικρὰ κέντρα δέν ἐντοπίσθησαν σχετικὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, βλ. Φωσκόλου, ὅ.π., σσ. 174-175.

Χριστός Σωτήρ: Ὡδή ζ', τρόπ. 3ο: «*Συντρέχει τό βρότειον Ἑλλάδος πάσης φύλον... ἄμφω ἑορτὴν συστήσασθαι καὶ τῷ Σωτῆρι βοῆσαι τὰ χαριστήρια*». Ὡδή ν', 1ο τρόπ.: «*...ἡλικία πᾶσα ἔλκεται πόθῳ ὑμῶν ἐν τῷ τεμένει τῷ Σωτῆρι βοῶσα...*». Ὡδή Β', τρόπ. 2ο: «*Ἴνα τύχῳσι Σῶτερ τῆς κλήσεως... οἱ ἀθληταί...*». Στιχηρό (1ο): «*καθικέτευε τόν Σωτῆρα ὑπέρ τῶν τελούντων σου τὴν πανίερων μνήμην...*». Ἡ συνεχῆς ἐπὶ κληση στὸν «Σωτῆρα» Χριστό, προφανῶς ὑποδηλώνει κινήσιον δεσποτικῆς. Μετὰ τὸ Πάσχα ἡ γιορτὴ ἀφιερωμένη στὸν Σωτῆρα εἶναι ἡ Ἀνάληψη τοῦ Σωτῆρος (Παντοκράτορος). Κάτι ἀνάλογο ἐπιβλήθηκε μὲ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου Λουκᾶ (3 Μαΐου) πού τιμᾶται μὲ ἰδιαίτην ἀκολουθίαν, ἐπειδὴ συνέβη στὴν Ἀνάληψη τοῦ 1011⁷⁹. Μὲ τὴν Ἀνάληψη ἐξαίρεται ἡ παλαιοχριστιανικὴ ἰδέα τοῦ θριάμβου τοῦ Χριστοῦ (συνέχεια τῆς ἀποθεώσεως Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἢ ἡμιθέων⁸⁰) καὶ τῶν ἁγίων, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ τιμώμενη στίς 11 Μαΐου στὴν Κων/πόλιν στίλβη τοῦ Κωνσταντίνου, ἕνα σύνολο πού ἀνακαλεῖ τὴν ἰδέαν τοῦ θριάμβου μᾶς μορφῆς αὐτοκράτορα στὸν οὐρανόν⁸¹. (Διγότερο πιθανὴ ἡ λύσις νὰ συνέπεσε ἡ τιμὴ τῶν Μαρτύρων μὲ τὴ Μεσοπεντηκοστή πού εἶναι μὲν βασιλικὴ ἑορτὴ, ἀλλὰ δὲν ἐντάσσεται στὸ Δωδεκάηορτο).

Ὁ ναός τῆς Λάρισας πού ἀντικατέστησε τὸν ναὸ τοῦ λόφου τοῦ Τερνάβου ἐπέχει θέσιν ἐστίας τοῦ βυζαντινοῦ πατριωτισμοῦ καὶ ἐπιβολῆς τῆς Ὁρθοδόξιας δηλαδὴ νίκης ἐναντι τῶν ὑπικῶν τῆς Κων/πόλεως. Στὸν Κανόνα Ἀχιλλίου ἀπὸ τὸν Ἀρσένιο γίνεται λόγος γιὰ ἀπειλὴς τῶν Ἀράβων⁸², οἱ ὅποιοι ἤδη τὸ 904 προέβησαν στὴν τρομερὴ λεηλασίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἢ πρὶν, τὸ 901 ἢ 902, τῆς Δημητριάδος⁸³.

Μὲ τὴν νέα τοπικὴ ἑορτὴ στίς 11 Μαΐου ἐξαίρεται ἔτι πλέον ἡ τιμὴ τοῦ ἁγίου

⁷⁹ Χατζηδάκης Μαν., «Περὶ τῆς μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ νεώτερα», *Ἑλληνικά* 25 (1972), σσ. 298-313, 299-300, σημ. 2 (Κρέμος, τ. Α', σσ. 102-103: «τῷ αὐτῷ μινὶ γ' ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ ὁσίου ... Λουκᾶ ... Οἰκουμηνίου ... Τρίκκης, ... Πέτρου ... Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συνέδραμε ἡ ἐν τῷ κυρίῳ Πάσχα ἀνάληψις τοῦ δεσπότη Χριστοῦ»). Chatzidakis M., «A propos de la date et du fondateur de Saint-Luc», *C.Arch.* 19 (1969), σσ. 127-150. Chatzidakis M., «Précisions sur le fondateur de saint-Luc», *C.Arch.*, 22 (1972), σσ. 87-88. Πρβλ. Σοφριανός Δημ., *Ὅσιος Λουκᾶς. Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτη*. Προλεγόμενα-μετάφρασις-κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κεμένου, Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1989, 56. G. Da Costa-Louillet, «Saints de Grèce aux VIIIe et Xe siècles», *Byzantion*, 31 (1961), σσ. 309-369, 330-343.

⁸⁰ Γκιολῆς Νικ., *Ἡ Ἀνάληψις τοῦ Χριστοῦ βάσει τῶν μνημείων τῆς Α' χιλιετηρίδος*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 41, Ἀθήνα 1981, σσ. 43 κ.έ., 67 κ.έ., 95 κ.έ., 102-114.

⁸¹ Γουλούλης (βλ. πρὶν τὸν σημ. 5).

⁸² Βλ. πρὶν τὸν σημ. 28.

⁸³ Ἀβραμέα, ὁ.π., σ. 140, ὅπου πηγές.

Ἀχιλλίου στίς 15 Μαΐου, ἕνα ἑορταστικό πενθήμερο. Ἀργότερα, ὅταν θά ἀναδειχθεῖ ἡ τιμὴ τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου στὰ κοντινά Βούναϊνα στίς 9 Μαΐου, θά προκύψει μίᾳ ὁλόκληρῃ ἑβδομάδα ἑορτῶν τοπικῶν ἁγίων, πού θά παρέσυρε καί τὴν τοπικὴ ἀγορά. Πρῶτα σέ πανηγύρι στὰ Βούναϊνα, τὸ γεωγραφικὸ κέντρο τῆς Θεσσαλίας, καί μετὰ στό διπλό πανηγύρι στή Λάρισα (11 καί 15 Μαΐου), τὸ ἐκκλησιαστικὸ κέντρο τῆς⁸⁴.

Ἡ σύμπτωση τῆς 11ης Μαΐου μέ τὴ δεσποτικὴ γιορτὴ, τὴν Ἀνάληψη (Πάσχα στίς 2 Ἀπρ.) δημιουργεῖ περαιτέρω συνειρμούς: ἀντιστοιχεῖ σέ συγκεκριμένο ἔτος, τὸ 926⁸⁵. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἀλλάζει τὰ δεδομένα: 1) Ἡ τιμὴ τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου καί τῶν σὺν αὐτῷ Μαρτύρων, θυμάτων «Ἀβάρων» ἔρχεται ὡς ἀπάντησι, προσπάθεια ἀνάκαμψις ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Βουλγάρων τοῦ Συμεῶν στή Λάρισα τὸ 918⁸⁶ (ἢ 922)⁸⁷. 2) Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ ἐμφανίζονται πολὺ σημαντικὰ πρόσωπα, ὁ μπτροπολίτης Λαρίσις Ἰάκωβος, ὁ ἀδελφός τοῦ ὁποίου, ὁ Ἀλέξανδρος, ἦταν ἤδη μπτροπολίτης Νικαίας πρὸ τοῦ 925, καί ὁ ὁποῖος θά γίνεῃ καθηγητὴς ρητορικῆς στό πανεπιστήμιον τῆς Κων/πολης, διορισμένος ἀπὸ τὸν Πορφυρογέννητο⁸⁸. Ἡ Ἀ. Ἀβραμέα συνδέει τὸν Ἰάκωβο μέ μίᾳ ἐνθύμησι

⁸⁴ Στίς 8 Μαΐου ἑορτάζεται ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου Λουκᾶ Στυριδος, βλ. Σοφριανός, *Ὅσιος Λουκᾶς*, ὄ.π., σ. 56.

⁸⁵ 1) Γιά τὴν Ἀνάληψη ἄλλες ἡμερομηνίες εἶναι: ἔτος 864 (πρὸ τοῦ 926) καί μετὰ στὰ: 937, 948, βλ. Grumel V., *Traité d'études byzantines, La Chronologie*, PEF, Paris 1958, σσ. 252-253: 1. Πάσχα: 2 Ἀπρ., 2. Κυριακὴ Θωμᾶ: 9 Ἀπρ., 3. Τῶν Μυροφόρων: 16 Ἀπρ., 4. Τοῦ Παραλύτου: 23 Ἀπρ., 5. Τῆς Σαμαρίτιδος: 30 Ἀπρ., 6. Τοῦ Τυφλοῦ: 7 Μαΐου [τῆς Ἀναλήψεως: Πέμπτη, 11 Μαΐου]. 7. Τῶν Ἁγίων 318 Πατέρων: 14 Μαΐου - 15 Μαΐου: τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου (δηλ. τὴν ἐπομένῃ τῶν Πατέρων τῆς Ἀ Οἰκουμενικῆς Συνόδου πού συμμετεῖχε ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὴν ἴδια χρονιά, τὸ 926, στίς 15 Μαΐου, μπορεῖ νὰ ἀναγνώσθηκε γιὰ πρώτη φορὰ καί ὁ Κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Ἀχιλλίον. (βλ. Γουλούης, ὄ.π. σμ. 7). 2) Γιά τὴ Μεσοπεντηκοστή, Τετάρτη 11 Μαΐου (1. Πάσχα 17 Ἀπριλίου: 2. Θωμᾶ: 24 Ἀπρ., 3. Μυροφόρων: 1 Μαΐου, 4. Τοῦ Παραλύτου: 8 Μαΐου [Τετάρτη: 11 Μαΐου]: ἔτος 930 (ἐπίσης 892, 911, 949), βλ. Grumel, ὄ.π., σσ. 252-253. Τὸ ἔτος 930 εἶναι τὰ 600 χρόνια τῶν ἐγκαινίων τῆς Κ/πόλεως.

⁸⁶ Ἀβραμέα, ὄ.π., σσ. 129-130.

⁸⁷ Κουλουρᾶς Γεώργιος, «Σχετικὰ μέ τὸν βίον τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου», σ. 120. Βλ. καί Κραβαρτόγιαννος Δρ., «Ἀπόψεις περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Βουλγάρων στὴν Ἑλλάδα τὸν 10ο αἰ. καί τὸ Δαλματικὸ τοπωνύμιον Σάλωνα», *Βυζαντινὸς Δόμος*, 1 (1987), σσ. 213-220.

⁸⁸ Συνεχισταὶ Θεοφάνους, ἐκδ. Βόννης, 446: «...εἰς δὲ τὸ τῶν ῥητόρων Ἀλέξανδρον μπτροπολίτην Νικαίας...». Κυριακόπουλος Κ. Θ., *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους βίος καί λόγοι. Εἰσαγωγικεῖς-μετάφρασις-σχόλια*, Ἐν Ἀθήναις 1976, σσ. 438-439. Lemerle Paul, *Ὁ Πρῶτος Βυζαντινὸς οὐμανισμὸς. Σημειώσεις καί παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευσι κατὰ τὴν παιδεία στό Βυζάντιον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὡς τὸν 10ο αἰῶνα*, μετάφρασις Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1981, σσ. 239, 428, σμ. 68, ὅπου βιβλιογραφία.

σέ χειρόγραφο σχολίων στον Λουκιανό: «Διώρθωσα ἐγὼ Ἀλέξανδρος Νικαίας τῆς ἐν Βιθυνία μετὰ Ἰακώβου τοῦ ὁμομηχου ἀδελφοῦ... Λαρίσσης τοῦ πρώτου μετὰ τὴν καταδρομὴν τῶν Βουλγάρων ἰδίους αὐτὴν ἀναλώμασιν ἀναστήσαντος καὶ κόσμον αὐτὴ τέ καὶ τοῖς κτήμασι δόντος πλείονα»⁸⁹. Μία μικρὴ ἐπαρχιακὴ πόλις δὲν εἶχε πολλές εὐκαιρίες νὰ δέχεται χρηματοδότηση σέ καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἀνανέωση εἰς βάθος χρόνου. Ὁ Ἰακώβος φαίνεται νὰ εἶναι αὐτός ὁ εἰσηγητὴς στοῦ νέου πρόγραμμα ὅπου ἡ τριπλῆ ἐορτὴ ἀναδεικνύει τὸν ναὸ τῶν Τεσσάρων Μαρτύρων σέ συναλληλία μὲ τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Ὁ δῦο Κανὼνες πρὸς τιμὴν τῶν τοπικῶν ἀγίων ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ «κόσμου» ποῦ προσέδωσε στὴ Μητρόπολὶ του. Μετὰ τίς περιπέτειες ποῦ ἔζησε ἡ Λάρισα, συντελεῖται κάτι τόσο μοναδικό καὶ σημαντικό γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς πνευματικῆς ζωῆς πόλεως ποῦ ἔμελλε νὰ γίνῃ ἔδρα τοῦ θέματος τῆς Ἑλλάδος (τέλη 10ου-ἀρχές 11ου αἰ.)⁹⁰.

Κάτι ἀνάλογο ἔγινε μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ ἱεραποστόλου Νίκωνος Μετανοεῖτε (π. 925-1002) στὴ Σπάρτη, ὅπου ἱδρυσε στοῦ κάστρου (ἀγορά) ἱεραποστολικὴ μονὴ ἀφιερωμένη στον Χριστὸ Σωτήρα (Ανάληψη ;), καὶ δευτερευόντως στὴ Θεοτόκο καὶ τὴν μάρτυρα Κυριακὴ⁹¹.

Οἱ τόσο πληθωρικὲς περιγραφές μαρτυρίου στὰ δύο κείμενα εἶναι ζήτημα ἂν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ἐμφανίζουν ὀργάνωση. Συγκρίνοντας τοὺς τρόπους ποῦ ἐκτίθενται τὰ βασανιστήρια (Κανὼν, Βίος ἁγίου Νικολάου) παρατηρεῖται ὅτι ἀναπτύσσονται σέ ὀκτώ φάσεις, ἀλλὰ παρουσιάζουν διαφορετικὴ λογικὴ:

1. Κανὼν: τὰ βασανιστήρια περιγράφονται μὲ λογικὴ σειρά, γιὰ τοὺς τέσσερις Μάρτυρες : α) Μία φιλή ἐξίστορηση τῶν συνολικῶν μαρτυριῶν. Ἐπιλέγονται τέσσερα θέματα μαρτυριῶν: ἀπειλές, βασανιστήρια (στρεβλώσεις), θανάτωση μὲ πῦρ ἢ ξίφος: Ὡδὴ Γ', τρόπ. 2, «Ὁὐ κατεπλάγητε ὑμεῖς τὰς ἀπει-

⁸⁹ Ἀβραμεία, ὁ.π., σσ. 129-130.

⁹⁰ Ἀβραμεία, ὁ.π., σσ. 32-33.

⁹¹ Γιὰ τὸν ναὸ τοῦ Σωτῆρα Σπάρτης βλ. Λαμψίδης, ὁ.π., σ. 66, στχ. 24-25, 426-427. [«...ναὸν ἀνεγείρει ἐξ αὐτῶν κρηπίδων τῷ Σωτῆρι καὶ Δεσπότῃ...»], 68, στχ. 8-10 [«...ναὸν ἰδρυθῆναι ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς πανμνήτου Θεομήτορος καὶ τῆς καλλιμάρτυρος Κυριακῆς...»], 426, 477-478. Ἀναγνωστάκης Ἠλ., «Μονεμβασία-Λακεδαίμων: Γιὰ μίαν τυπολογία τῆς ἀντιπαλότητας καὶ γιὰ τὴν Κυριακὴ ἀργία στὶς πόλεις», στοῦ Τ. Κιουσοπούλου (ἐπιμ.), *Οἱ βυζαντινὲς πόλεις (8ος-15ος αἰώνας)*, Ρέθυμνο 2012, σσ. 101-137, 126-127. *Da Costa-Louillet*, ὁ.π., σσ. 346-365. Ναὸ τοῦ Σωτῆρος ἱδρυσε ὁ Νίκων καὶ στὴν Ἀγορὰ τῆς Κορίνθου, βλ. Λαμψίδης, σσ. 58. 25-27, 412.

λάς τῶν τυράννων, οὐ στρεβλώσεις, οὔτε πῦρ, οὔτε ξίφος...». β) Ἡ πλήρης ἀνάπτυξη τῶν προηγουμένων μέ ὀκτώ θέματα μαρτυρίων: Ὡδή Θ', τροπ. 2ο: «Ξιφῶν, πυρός, ὀργάνων στρεβλωτικῶν, ἀρθρεμβόλων, μαστίγων, πιστήρων τε, μυκτηρισμῶν πείραν καί εἰρκτής... ὑποστάντες...». Ἡ περιγραφή εἶναι ἀντίστροφη, ἀρχίζει μέ τόν θάνατο καί καταλήγει στή σύλληψη-ἐγκλεισμό σέ φυλακή. Κανονικά θά ἦταν: 1. εἰρκτή, 2. μυκτηρισμοί, 3. πιστήρες (δόντια), 4. μαστιγες, 5. ἀρθρέμβολα, 6. στρεβλωτικά ὄργανα, 7. πῦρ, 8. ξίφος. Στήν οὐσία ὁμως συγκροτοῦν τέσσερα ζεύγη: Α (1+2) Εἰσαγωγή, ἀνώδυνα: εἰρκτή-μυκτηρισμοί, Β (3+4) Προκαταρκτικά: βασανιστήρια γιά πρόκληση αἵματος (πιστήρες, μαστιγες), Γ (5+6) Βαριά βασανιστήρια: μέ μηχανισμούς γιά σωματική παραμόρφωση (ἀρθρέμβολα, στρεβλωτικά ὄργανα), Δ (7+8) Θανάτωση: χρήση πυρός καί ξίφους. Ἡ ἄλλος τρόπος θά ἦταν:

1. εἰρκτ	→	2. μυκτηρισμοί	Α
3. πιστήρες	→	4. μαστιγες	Β
5. ἀρθρέμβολα	→	6. στρεβλωτικά	Γ
7. πῦρ	→	8. ξίφος	Δ

Ἐφαρμόζεται γραμμική ἀντίληψη (εἰσαγωγή: εἰρκτή, μυκτηρισμοί, προκαταρκτικά: πιστήρες, μαστιγες, σωματικές κακώσεις: ἀρθρέμβολα στρεβλωτικά, θανατώσεις: πῦρ, ξίφος). Θά μπορούσε νά τά ἔχει ὑποστει ἓνα ἄτομο ὅλα τά βασανιστήρια, ὅπως συμβαίνει π.χ. σέ μεγαλομάρτυρα, τόν ἅγιο Γεώργιο πού ὑφίσταται ὅμοια ἢ συγγενῆ βασανιστήρια, ὀκτώ συνολικά μέ τήν καρτόμηση⁹². Ὁ ἔμνογράφος μᾶλλον ἐννοεῖ ὅτι ὅλοι, δηλαδή καί οἱ τέσσερις, ὑπέστησαν μαζί τό ἴδιο μαρτύριο.

2. Βίος ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου: περιγράφονται ὁμοίως ὀκτώ βασανιστήρια⁹³: «Καί χειρωσάμενοι αὐτούς ποικίλαις τιμωρίαις καθυπέβαλον, [1] τόν μέν ὄνυξι ξέσαντες, [2] τόν δέ τόξοις κατατοξεύσαντες, [3] ἄλλον τῷ καταπέλτη ὑποπιέσαντες, [4] ἕτερον τῷ τροχῷ ἐπιδοῦντες, [5] καί τοῦ μέν τήν κεφαλὴν τυμπανίζοντες, [6] καί ἄλλου τά μετάφρενα σούβλαις διατιτρώντες, [7] καί

⁹² Τό μαρτύριο τοῦ ἁγίου Γεωργίου μετά τήν ἀπολογία περιέχει ὀκτώ βασανιστήρια: 1. κέντηση μέ ἀκόντια καί φυλάκιση 2. μέγγενη στά πόδια καί πέτρα, 3. τροχός, εἰρωνεῖες, 4. λάκκος μέ ἀσβέστη, 5. πυρακτωμένα ὑποδήματα, 6. μαστίγωση, 7. δηλητήριο, 8. ἀποκεφαλισμός. Πρβλ. Ὁ Μέγας Συναξαριστής τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἐκδίδεται ὑπό Ματθαίου Λαγγῆ, Ἀθήνα ⁵1990, 465 κ.έ., 469-479. Πρβλ. Walter Chr., *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Ashgate, 2003. H. Delehaye, *Les legends graecques des saints militaires*, Paris 1909.

⁹³ Σοφριανός, Ἅγιος Νικόλαος, σ. 142, στχ. 132-144.

τοῦτον μὲν κοντῶ καταπαίρραντες, [8] ἐκείνον δέ ξύλου ἀπαιωρήσαντες...».

Στό τιμήμα αὐτό ἡ σειρά τῶν μαρτυριῶν ἐμφανίζει δυαδικότητα, δηλαδή συγκροτοῦν ζεύγη (βασανιστήριο καί θανάτωση): Α (1+2): χρήση αἰχμηρῶν ὀργάνων. Β (3+4): χρήση μηχανῶν. Γ (5+6): χρήση ὀργάνων στήν κεφαλή. Δ (7+8): Χρήση δοκαριῶν.

A. Βασανιστήριο

1. χρήση ὀνύχων [1]

1. πίεση καταπέλτη [3]

1. τυμπανισμός κεφαλῆς [5]

1. τρύπημα μέ κοντό [7]

B. Θανάτωση

→ 2. χρήση τόξου-βελῶν [2]

→ 2. τροχός [4]

→ 2. σοῦβλες στά μετάφρενα [6]

→ 2. κρέμασμα ἐπί ξύλου [8]

Στόν Βίο τοῦ ἁγίου Νικολάου ὑπάρχει μία θεματική κατάταξη, ἡ ἀρχή καί ἡ κορύφωση σέ τέσσερις φάσεις. Νά βασανίζονται σύμφωνα μέ τόν Βιογράφο τέσσερα ἄτομα; Εἶναι πολύ πιθανό.

Καί οἱ δύο περιπτώσεις ἀποδίδουν αἴσθησι χῶρου, ὁπότε μπορεῖ νά ἀναφέρονται σέ *εἰκαστικά σύνολα, ἐντοίχια ἢ ἐπί φορητῶν εἰκόνων*. Ὅλα μαζί δείχνουν τί φαντασία τῶν συγγραφέων, γιά πρόκλησι περισσότερου συναισθήματος στόν θεατή. Ὡστόσο πιό κοντά σέ ἕνα, ὑποτιθέμενο ἀσφαλῶς, εἰκονογραφικό πρόγραμμα στό ναό τῶν Ἁγίων στή Λάρισα βρίσκεται ὁ Βιογράφος τοῦ ἁγίου Νικολάου Νέου Νικόλαος, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τήν πόλη, φέρει στήν ἐπιφάνεια πηγές, ὅπως τά «ἀναγραπτά» ὀνόματα τῶν Μαρτύρων, δηλαδή ἦταν γνώστης ἀρχαιακοῦ ὑλικοῦ τῆς Μητροπόλεως. Προκαλεῖ ἐντύπωση πῶς σέ ἕνα κείμενο Λογίου πού ἀξιοποιεῖ τί λαϊκή παράδοσι τοῦ Μάρτυρα (ταυτιζόμενου μέ τή δρθ) ἐμφανίζει τέτοια τάξι σέ σύνθετες περιγραφές ὅπως τό ἐν λόγῳ μαρτυρολόγιο. Ὁ Βιογράφος δέν ἀκολουθεῖ τόν Κανόνα, τόν ὁποῖο μᾶλλον γνωρίζει, ἴσως ἔχει προφανῶς ἄλλο πιό αὐθεντικό πρότυπο, χειροπιαστό. Μήπως ἕνα σχετικό κείμενο, ἕνα ἐγκώμιο πού θά ἐκφωνήθηκε τήν 1η Μαΐου; Ἡ μήπως τίς ἴδιες τίς εἰκόνες;

Εἶναι προφανές ὅτι ἐντόπιοι βάρβαροι, ἀκόμη καί διερχόμενοι στρατιῶτες, δέν ἦταν δυνατόν νά ἐκτελοῦσαν τέτοια μαρτύρια ὅπως θά γινόταν μόνον σέ ἕνα ὀργανωμένο κράτος, π.χ. τό παλαιό Ρωμαϊκό σέ μία μεγάλη πόλη στήν περίοδο τῶν διωγμῶν. Πρόκειται γιά ἔργο τέχνης, ὁπότε δέν τίθεται θέμα πιστῆς ἀπόδοσις τῆς πραγματικότητας. Γι' αὐτό ὁ Ἀρσένιος Ξένος, πολύ σημαντικός λόγιος, εὐεπίφορος στόν πραγματισμό καί τήν τεκμηρίωσι, ἐδῶ χρησιμοποιεῖ πρότυπο ἑνός παλαιοῦ ἁγίου ὅπως ὁ ἅγιος Γεώργιος, κι ὄχι πολλῶν ἁγίων. Διασκευάζει τό μαρτυρολόγιο, τό διαπραγματεύεται ὡς ἴδιο θέμα, πρῶτα περιληπτικά καί μετά πλήρως ἀναλυτικά. Δέν ἦταν ἀπαραίτητο

νά ἦταν παρών στήν πόλη ἢ ὅταν τό ἔγραφε νά εἶναι ἔτομο τό εἰκονογραφικό πρόγραμμα. Ἐπομένως θά μποροῦσε νά τό περιέγραφε μέ βάση δικές του ἐμπειρίες, π.χ. ἕνα ἐπίσημο πρόγραμμα ἀπό Θεσσαλονίκη, Κων/πολη. Τό ζήτημα ἀσφαλῶς χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση.

Δέν ἔχουν σωθεῖ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἀρσενίου Ξένου (10ος αἰ.) προγράμματα στή μνημειακή τέχνη Μαρτυρίων ἀπό πτό παλαιές ἐποχές πού κατακλύζουν τί λογοτεχνική παράδοση (ἀραγε ὑπῆρχαν;), ἀλλά μεμονωμένα δείγματα ὑπάρχουν σέ χειρόγραφα, ἐπιδιδόμενα σέ μεμονωμένα βασανιστήρια, ὅπως τό Ψαλτήρι Χλουντώφ (Moscow, Hist. Mus. MS. D.129) (9ος αἰ. μετά τό 843)⁹⁴ καί ἡ ομάδα του, ὁ κώδικας 510 Παρισίων (Cod. Par. Gr. 510, πέρ. 880) μέ μεμονωμένες παραστάσεις Μαρτυρίων⁹⁵. Ἀσφαλῶς δέ στό μεταγενέστερο μέν ἀλλά καί πολύ πτό ἀναλυτικό ἀπό ὅλα Μηνολόγιο τοῦ Βασιλείου Β΄ (τέλη 10ου - ἀρχές 11ου αἰ.)⁹⁶. Πτό συνηθισμένο μαρτύριο βέβαια εἶναι ὁ ἀποκεφαλισμός, γνωστό θέμα ἀπό τήν παλαιοχριστιανική τέχνη, ἀλλά στήν μέση περίοδο σώθηκαν παραδείγματα ἀπό τόν 9ο αἰῶνα⁹⁷.

Τά Μαρτύρια τῶν Μαρτύρων στό ὄρος Τέρναβον ὑποβάλλουν μία ποιητική ἀντίληψη γιά νά διλωθεῖ μέ ἐνάργεια καί γι' αὐτό καθ' ὑπερβολήν ἡ θυσία τῶν Τεσσάρων ἱεραποστόλων. Περιγραφές βασανιστήριων ἀγίων ὑπάρχουν σέ παλαιότερα ἀγιολογικά κείμενα. Οἱ παραστάσεις μηνολογίων σέ ὅλη τί Μέση βυζαντινή περίοδο μέ Μαρτύρια ἀγίων τείνουν στήν υἱοθέτηση μί πραγματικῶν ἢ ποιητικῶν (ὑπερβολικῶν) στοιχείων, χωρίς νά ἀνταποκρίνονται στά γεγονότα ὅπως τά ἐκθέτουν τά πτό ἀκριβῆ *acta* ἢ συναξάρια⁹⁸. Θά ἦταν ἐδῶ ἕνα ἀπό τά πρῶτα παραδείγματα πού καταγράφεται κάτι τέτοιο στή μεσοβυζαντινή ἐποχή;

⁹⁴ Čepkina M.V., *Miniaturii Choudovskoj Psaliri*, Iskusstvo, Moskva 1977, ἀρ. 10r (τόξευση), 12v (διατύπωση ἀρθρώσεων), 34v (διατύπωση μέ κοντάρια), 44r (βασανιστήριο τροχοῦ μέ δόντια).

⁹⁵ Galavaris George, *The illustrations of the Liturgical Homilies of Gregory Nazianzenus*. Princeton 1969. Peers G., «Patriarchal Politics in the Paris Gregory (B.N. gr. 510)», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 47, 1997, σσ. 50-71.

⁹⁶ Patterson - Ševčenko N., «Menologion of Basil II», *Oxford Dictionary of Byzantium*, Bd. 2, New York, Oxford, 1991, σσ. 1341-1342, ὅπου βιβλιογραφία.

⁹⁷ Χαράλαμπιδης Κων., *Ὁ ἀποκεφαλισμός τῶν Μαρτύρων εἰς τās ἱστοριοφιλολογικές πηγάς καί τήν βυζαντινὴν τέχνην*, Ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1989, σσ. 107 κ.έ.

⁹⁸ Mijović P., «Les morts des martyrs dans la littérature et la peinture médiévals», *Zbornik za Likovne Umetnosti*, 4 (1968), σσ. 1-23. Ἐπίσης Mijović P., «Une classification iconographiques de menologes enlumines», *CongrByz XII, Ochride 1961*, III, Beograd, 1964, σσ. 271-279, ὅπου ταξινομεῖ τά μηνολόγια ἀνάλογα μέ τās παραστάσεις μαρτυρίων καί προσωπογραφίων μαρτύρων.

Οί συγγραφείς Ἀρσένιος καί Νικόλαος δέν γνωρίζουν ἢ δέν τούς προκαλεῖ ἐντύπωση νά τό μεταφέρουν ὅπως ἔγινε (ἂν διασώθηκε τέτοια περιγραφή) τό Ἱστορικό τοῦ Μαρτυρίου μέ λεπτομέρειες, ἀλλά ὁ μέν πρῶτος ἔχει ἐμπειρία τέτοιων εἰκόνων, ὁ δέ δεύτερος βλέπει τεκμήρια στή Λάρισα, τόν ναό, τά «ἀναγραπτά» ὀνόματα, μία ἀνανεωμένη λατρευτική παράδοση ἔτοιμη. Πάντως εἶναι μία περίπτωση ὅπου ὁ ἐγκωμιστής (Ἀρσένιος) ἢ ὁ ζωγράφος πού δέχεται παραγγελία *προσπαθεῖ μέ ἓνα εἶδος προσομοίωσης νά ἀποδώσει τήν ἀλήθεια μέ ποιητικούς ὅρους*, δηλαδή νά συγκινήσει μέ τήν τέχνη του τόν ἀκροατή ἢ τόν θεατή. Ἡ ποίηση ὑπερβαίνει τήν πραγματικότητα, ἀλλά μεταφέρει πύο καίρια τήν ἱστορική καί πνευματική πραγματικότητα, τήν κοινή αἴσθηση: ὁ ἀντίθεος παγανισμός τῶν Βουλγάρων ἀκόμη καί σέ λανθάνουσα μορφή εἶναι κίνδυνος γιά τήν κοινωνία τῶν Πιστῶν, τήν ἴδια τή Ρωμανία. Ὅταν ὑπάρχει μητροπολίτης ἓνα τόσο σημαντικό ὄνομα, ὅπως ὁ λόγιος Ἰάκωβος, ὁ ὁποῖος ἀνανέωσε τόν «κόσμο» τῆς Λαρίσας, θά πρέπει νά εἶναι αὐτός ὁ εἰσηγητής τοῦ μοναδικοῦ καί πρῶμου τέτοιου προγράμματος, στηριζόμενος σέ πρότυπα τῆς πρωτεύουσας, τή στιγμή πού μεταφέρει σέ μία ἐπαρχιακή πόλη τόν θρόλο τῆς Κων/πολης, τήν 11η Μαΐου. Φαίνεται ὅτι ὑπῆρχαν ἐσωτερικοί, κοινωνικοί λόγοι αὐτῆς τῆς σύνδεσης τῆς Λαρίσης μέ τήν Κωνσταντινούπολη καί τά καλλιτεχνικά τῆς ἐπιτεύγματα-πρότυπα. Ἐξάλλου, στήν Κωνσταντινούπολη προσδιορίζονται ἢ δροῦν οἱ ἀδελφοί μητροπολίτες Λαρίσης Ἰάκωβος καί Νικαίας Ἀλέξανδρος, διδάσκαλος ἀργότερα στήν ἴδια τή σχολή τῆς Μαγναύρας. Ἔτσι ἀναδύεται ἡ δυνατότητα τῆς ὑπαρξης στή Λάρισα ἑνός αὐθεντικοῦ ἔργου πού προβάλλει μία ἐξιδανικευμένη τέχνη εἰκαστική. Τά θύματα περιβάλλονταν ἀπό τήν αἴγλη τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Ἡ θανάτωσή τους, πού ἔγινε σέ σκοτεινή ἐποχή, ἀποκτᾶ νέα σημασία καί ἀνάγκη ἔξαρχης τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου πάνω σε στερεότυπα πού ἀξιοποιεῖ ἡ κεντρική ἐξουσία.

Στήν πρωτεύουσα ὑπῆρχε δυνατότητα νά ἐντοπισθοῦν ἀνάλογα παραδείγματα (φιλολογικά, εἰκαστικά) Μαρτύρων ὡς θύματα Βουλγάρων, πρὶν ἀπό τόν ἐκχριστιανισμό τους. Πέρα ἀπό τούς Μάρτυρες στρατιῶτες τῆς ἡττας τοῦ 811 (23 ἢ 26 Ἰουλίου). Αὐτό τό δείγμα ἀκολουθεῖ ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου τοῦ ἀγίου Νικολάου Νέου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅλους τούς ἀγίους στρατιῶτες. Ὅμως μέ τούς ἀγίους Ἀρμόδιο καί τούς σύν αὐτῷ συνάδει ἄλλο παράδειγμα: οἱ αἰχμάλωτοι τοῦ ἔτους 813 (23 Ἰανουαρίου) (δηλαδή ἕξι μῆνες νωρίτερα), στήν κορύφωση τοῦ βυζαντινοῦ-βουλγαρικοῦ ἀνταγωνισμοῦ μέ τόν Κροῦμο, οἱ ὁποῖοι μαρτύρησαν, ὅταν ὁ διάδοχός του Ὁμουρτάγ τό 815 κήρυξε διωγμό κατὰ τῶν Χριστιανῶν πού ζοῦσαν στό κράτος του.

Στὴν Ἀκολουθία ὑπάρχει ὁ ἐπικεφαλῆς, ὁ ὁποῖος δέχεται τὰ περισσότερα ἐγκώμια καὶ περιγράφονται τὰ μαρτύρια πού ὑπέστησαν: α) 1ο στιχηρό: ὁ Πέτρος εἶναι ἱερομάρτυς (βλ. Ἀκολουθία, στχ. 47), σύζυγος τῆς Μαρίας (Ακ. 58-59), ὑφίσταται μαρτύριο τοῦ πυρός (ἀλλὰ στὴν ἀκολουθία, στχ. 47-48: *τὴν κάραν τέμπται*). 2ο στιχηρό: Λέων διὰ ξίφους (ἀρχιερεὺς, Ἀκολ. 49), Ὑπάτιος, Κώνσταντος, Θεόφιλος, Μιχαὴλ, Λέων, Ἀρτάβασδος, Πολυχρόνιος, Ἰωάννης, Θεόδωρος, Χοτόμηρος, Συμεών. 3ο στιχηρό: Σαμουὴλ, Ὑπάτιος, Ἀσφὴρ, Θεόδωρος, Κωνσταντῖνος, Κούπεργος, Πολυχρόνιος, Μιχαὴλ, Θεόφιλος, Βαρδάνης, Λέων, Γεώργιος, Δαβίδ, Γαβριὴλ, Πέτρος, Παῦλος, Πάρδος, Ἰωάννης, Χριστόφορος, (Μαρία). (Στὴν Ἀκολουθία, στχ. 63-67 εἶναι «ἱερουργοὶ Κυρίου» οἱ Παῦλος, Πέτρος, Πάρδος, Σαμουὴλ, Δαβίδ καὶ Λέων). Ἀκολουθία: Ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι, Λέων, Ἀράβεος (124, 210), καὶ ἄλλοι 377 ἀνώνυμοι (στχ. 125-126), 3000 μάρτυρες (στχ. 155-158), Ὑπάτιος, Γεώργιος, Μαρία, Θεόδωρος, Πέτρος, Παῦλος, Γρηγοῶς, Ἥλιος, Ἀράβεος, Ἀσφὴρ, Λέων, Μαρτίνος, Πάρδος, Γαβριὴλ Μαρτίνος (στχ. 211), Στραπήγιος (στχ. 216), Δουβομηρός (στχ. 217), Σκριβιανός (στχ. 219). Ὡς τρόποι θανατώσεως ἀναφέρονται (ἐκτός ἀπὸ τὴν πυρὰ): ρόπαλα (στχ. 39: *τοῖς ροπάλοις συντριβόμενοι*), ξίφος (40: *τεμνόμενοι ξίφει*), ἐνῶ ἔμειναν ἄταφοι πολλές ἡμέρες (στχ. 41-42) ἢ 40 ἡμέρες ὡς τροφή στὰ σκυλιά (στχ. 147-149). Ἐπίσης ὁ Μανουὴλ: (στχ. 45-46: *τυμθῆεις τὰς χεῖρας ἐδιχοτομήθη*), ὁ ἀρχιερεὺς Λέων (στχ. 49-50: «*ἀναρρήγνυται γαστέρα*»), λιθοβολισμός, ὅπως ὁ Στέφανος (στχ. 183-186) ἢ μέ ἀγκόνη (στχ. 191)⁹⁹.

Σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία Μαρτύρων ἐμπίπτει ὁ Κανὼν τοῦ Ἀρσενίου, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει ἀγιότητα στοὺς τέσσερις Μάρτυρες, οἱ ὁποῖοι ὡς ἱεραπόστολοι (μοναχοί) φονεύθηκαν γιὰ θρησκευτικούς λόγους. Ἡ περίπτωσή τους εἶναι ἥσσανος κλίμακας ἐπεισόδιο σὲ σχέση μὲ τὸν διωγμὸ τοῦ Ὁμουρτάγ, ὁμοίως καὶ τὸ παράδειγμα τῶν Μαρτύρων τοῦ 811 εἶναι πολὺ ἀνώτερο τῶν ὀκτώ στρατιωτῶν τοῦ Τυρνάβου. Ὡς πρὸς τὸ φιλολογικὸ μέρος ὁ Ἀρσένιος γνωρίζει τὸ γεγονός, ἀλλὰ ἀποδίδει τὸ πνευματικὸ μέρος, δὲν συγγράφει Ἱστορία εἴτε τοῦ ἦταν ἀνέφικτο εἴτε ἀδιάφορο, ὅποτε μεταφέρει στὸ ἔργο του τὴν ὁμαδικὴ ἀπόδοση Μαρτυρίου ἀπὸ παγανιστὲς, μὲ βάση παλαιὰ μαρτυρολογία, ὅπως τοῦ ἀγίου Γεωργίου. Ἀντίθετα, ὁ ζωγράφος, ἐφόσον ἀπεικονίσθηκε τὸ Μαρτύριο στὸν ναὸ τῆς Λάρισας, ἔπρεπε νὰ εἶναι πρὸ ρεαλιστῆς, νὰ ἐξατομικεῖ τὸ Μαρτύριο γιὰ τὸν καθέναν, ἐπέτρεψε γιὰ τὰ μαρτύρια τῶν θυμάτων τοῦ Τυρνάβου ἕναν τρόπο ἀπόδοσης, πιθανόν μὲ βάση τὴν ἡδὴ γνωστὴ στὴν Κων-

⁹⁹ Follieri E., Duičev I., «Un acolouthia idedita per I martyri di Bulgaria dell' anno 813», *Byzantion* XXXIII, 1963, σσ. 71-106. Stephenson, ὅ.π., σ. 104.

σταντινούπολη φιλολογική παράδοση άτομικων μαρτυριών των θυμάτων των παγανιστών Βουλγάρων στη Θράκη.

Γιά ένα τέτοιο έργο με ρίζες όπως φαίνεται στην Κων/πολη, δέν δόθηκε μόνον παραγγελία συγγραφέως Κανόνα από έγκριτο άγιογράφο, τόν Άρσένιο, αλλά και από άνάλογης κατηγορίας ζωγράφο: είτε μέ φορητή εικόνα (ή εικόνες) είτε τό πιό πιθανό μέ ιστόρηση του ναού των Τεσσάρων άγιών στη Λάρισα.

3. Ή Λάρισα ως Νέα Κωνσταντινούπολη-Ίερουσαλήμ

Τό 926 στη Λάρισα συντελείται ένα πρόγραμμα ευρύτερης ανακαίνισης (άνανέωση) τής πόλεως μέ τόν «κόσμον» που επέφερε ο Ίάκωβος μετά τήν έπιδρομή του Συμεών. Ή άνανέωση του χώρου γίνεται επίσημα μέ άνανέωση του χρόνου. Τό άδιαμφισβήτητο γεγονός τής προβολής τής Κωνσταντινούπολης μέσω τής 11ης Μαΐου στη Λάρισα στη δεκαετία 920-930, περίπου 600 χρόνια μετά τήν ίδρυσή της (8 Νοεμβρίου 324: θεμελίωση - 11 Μαΐου 330: εγκαίνια) δηλώνει άμεση βασιλική επέμβαση.

Πέρα από έκτελούμενα έργα, ύμνολογικά και οικόδομικά-καλλιτεχνικά, προέχει ή όλη πνευματική άνασυγκρότηση τής πόλης. Ή έξαρση των λειψάνων νέων άγιών, των Τεσσάρων Μαρτύρων αλλά και του άγίου Άχιλλίου φέρει στην επιφάνεια τόσο τήν εικόνα τής Κωνσταντινούπολης όσο και τήν «Νέα Ίερουσαλήμ» που άποδίδεται σέ μείζον έκκλησιαστικό κέντρο (π.χ. Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη)¹⁰⁰. Λόγω τής παρουσίας των λειψάνων των μαρτύρων ή Κωνσταντινούπολη θεωρείται ήδη ως Νέα Ίερουσαλήμ γύρω στά 500 στον Βίο του άγίου Δανιήλ Στυλίτη (π. 419-π. 503)¹⁰¹. Ή Λάρισα είχε τάφους Μαρτύρων τής περιόδου των διωγμών¹⁰², αλλά πλέον είναι έποχή, όπου νέα

---

¹⁰⁰ Külzer A., «Pilger: Reisende in Gottes Namen», Ch. Gastgeber - E. Daim, (eds.), *Byzantium as Bridge between West and East*, Wien 2015, σσ. 58-60.

¹⁰¹ Delehaye H., *Les saints stylites*, Bruxelles 1923, *Vita S. Danielis Stylitae*, XLVI, σ. 12, στχ. 12-15 (Βίος): «ἄπελθε εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ βλέπεις δευτέραν Ἱερουσαλήμ τὴν Κωνσταντινούπολιν». σ. 95, στχ. 29-31 (έπιτομή). σ. 110, στχ. 19-22. Πρβλ. C. Mango, «The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople», *Acta XIII Congressus Internatiolalis Archeologiae Christinae*, II, Vaticano-Split, 1948, 61-76, 61. Πρβλ. Kazan G., «Arks of Constantinople, the New Jerusalem: The Origins of the Byzantine Sarcophagus Reliquary», *Byzantion* 85 (2015), σσ. 77-125, 77-81. Ή ίδια ή Κωνσταντινούπολη άφιερώθηκε στον «Θεό των Μαρτύρων» (Ευσέβιος, Βίος Κωνσταντίνου, III.48.1-2), βλ. Γουλούλης, «Ή χριστιανική πόλη», σσ. 196 κ.έ.

¹⁰² Ή ταφική τράπεζα Πέντε μαρτύρων που βρέθηκε στό Συκουρίο έξω από τί Λάρισα προέρχε-

ἐκκλησιαστικά κέντρα, ὑποκαθιστοῦν τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ τοὺς Ἁγίους Τόπους χάρι στὰ λείψανα ἁγίων. Ἐτσι τὸ τραγικὸ συμβάν στὸ κέντρο τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου νὰ δολοφονοῦνται τελετουργικά Ρωμαῖοι ἐκκλησιαστικοὶ παράγοντες δίδει ἄλλη μιά εὐκαιρία, μιά γενιά ἀργότερα, τὸ 926, γιὰ τὴν πρόταξη τῆς τριπλῆς γιορτῆς τῆς 11ης Μαΐου, τῶν τοπικῶν ἱεραποστόλων Μαρτύρων, τῶν ἐγκαινίων τῆς Κων/πόλεως καὶ τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος. Ἡ τιμὴ τῶν λειψάνων τεσσάρων μαρτύρων, ἱεραποστόλων (μοναχῶν), θυμάτων παγανιστῶν κατοίκων τοῦ Τερνάβου, ὀδηγεῖ στὴν προβολή τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ (πού εἶναι πρότυπο τῆς Κωνσταντινούπολης), ὡς προτύπων στὴ Λάρισα. Ὁ μητροπολίτης Ἰάκωβος *ἀνανεώνει τὴν τιμὴ ἱεραποστόλων ἁγίων*: τοῦ παλαίου Ἀχιλλίου (15 Μαΐου) πού ἔφτασε ὡς ἱεραπόστολος στὴ Λάρισα (Α΄ Βίος)¹⁰³ καὶ τώρα τῶν νεωτέρων τεσσάρων «σοφῶν» Μαρτύρων (11 Μαΐου). Ἀντίθετα ὁ Βιογράφος τοῦ Νικολάου Νέου ἐξαίρει τὸν ἅγιο πολεμιστή.

Ἀσφαλῶς δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ ἂν ὁ ἅγιος τῆς 11ης Μαΐου, ὁ Μώκιος, δηλ. ἅγιος τῶν ἐγκαινίων τῆς Κων/πόλεως, ἐτιμάτο στὸν ναὸ τῆς Λάρισας. Ναὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε στὴ Βέροια¹⁰⁴, κτισθεὶς ἐνδεχομένως μὲ πρωτοβουλία κάποιου ἀξιωματοῦχοῦ ἀπὸ Κων/πολη πού θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ διαδώσει τὴν τιμὴ ἑνὸς ἁγίου ταυτισμένου μὲ τὰ ἐγκαίνια τῆς Κων/πόλεως ἢ καὶ τὰ ἴδια τὰ ἐγκαίνια. Στὴ Λάρισα ἡ τοποθέτηση τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Ἀρδομίου παραμονές αὐτῆς τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου εἶναι γεγονός πού σημαίνει ἀνανέωση, ἀναγωγή τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας στὸ κωνσταντίνειο κράτος, ἐποχὴ πού ἐθεωρεῖτο ὅτι ἔζησε ὁ ἅγιος Ἀχιλλίος. Ἀκριβῶς γιατί ἡ δολοφονία τῶν τεσσάρων ἁγίων ἦταν ἐπίθεση κατὰ τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἡ ἰδέα τῆς Λάρισας ὡς Νέας Κων/πολης-Νέας Ἱερουσαλήμ μπορεῖ νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ προβολές τῆς πάνω στὸν ἰδεατὸ Χῶρο τῆς πόλεως, ὅπου ἦδη ἀπὸ τὸν 6ο αἰῶνα λειτουργεῖ ἡ εἰκόνα τῆς Ἱερουσαλήμ.

Ἡ πόλη ὅπως τὴ διαρεῖ ὁ Πηνειὸς σὲ κυρίως ἄστῦ καὶ ἀπέναντι «Πέρα» (Μαχαλά: ὕστερη τουρκοκρατία ἕως σήμερα), ἀποκτᾶ τὴν εἰκόνα τῆς

ται ἀπὸ Μαρτύριο τῆς Λάρισας, βλ. *Ἀβραμεία*, ὁ.π., 40, ὅπου βιβλιογραφία. Γουλούλης Στ., «Οἱ πρῶτοι Μάρτυρες καὶ τὸ ἀρχαῖο θέατρο Λάρισας», *Λεπτέτυμος. Μελέτες Ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης στὴ μνήμη τοῦ Γεωργίου Γούναρη. Ὑστερὴ ρωμαϊκὴ, βυζαντινὴ, μεταβυζαντινὴ περίοδος, Βυζαντινὸς Δόμος*, 26, Θεσσαλονίκη 2018, σσ. 487-498.

¹⁰³ Σοφιανός, «Ἅγιος Ἀχιλλίος», 135 κ.έ., ἰδιαίτερα 140 κ.έ.

¹⁰⁴ Ναὸς τοῦ ἁγίου Μωκίου ὑπῆρχε στὸν χῶρο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου (μετέπειτα κεντρικός ναός), πού κτίσθηκε τὸν 19ο αἰ. στὴ θέση ναοῦ τῆς Θεοτόκου, βλ. Παπαζώτος Θαν., «Ἡ Βέροια καὶ οἱ ναοὶ τῆς (11ος-18ος αἰ.)», *ΤΑΠΑ, Δημοσιεύματα Α.Δ.* 54, Ἀθήνα 1994, σσ. 162, 163, 212, 217.

Κων/πολης, τίν όποία ό Κεράτιος Κόλπος χωρίζει από τό Πέραν. Ή (μσαι-
ωνική) Λάρισα περικλείεται από τά Ιουστινιάνεια τείχη πού τί μετατρέπουν
σέ κάστρο γύρω από τίν Ακρόπολη (άκατοίκητη στή ρωμαϊκή έποχή¹⁰⁵) μέ
σημείον άναφοράς στήν κορυφή του λόφου τόν καθεδρικό ναό του Άγίου
Άχιλλίου (6ος αι.) μεταξύ του άρχαίου θεάτρου και του ναού τής Αθηνάς
Πολιάδος. Ή βασιλική αυτή τόν 9ο αι. άνακαινίζεται εκ βάθρων¹⁰⁶. Όμως μετα-
ξύ 6ου αι. πού κτίζεται και 9ου αι. όταν γίνεται άνακομιδή των λειψάνων του
άγίου Άχιλλίου μετά από λίθη 300 έτών (Α΄ Βίος άγίου Άχιλλίου), ή βασιλική
του 6ου αι. δέν τιμάται στόν άγιο Άχίλλιο, αλλά μερικές ένδειξεις τί φέρουν
νά ήταν άφιερωμένη στό ιερό πρότυπο τής Ίερουσαλήμ: Σταύρωση, Άνάστα-
ση, Σιών κ.λπ. Οί λόγοι είναι οί έξής: 1. Βρίσκεται στήν κορυφή λόφου πάνω
άπό τίν πόλη τής ρωμαϊκής έποχής, όπως συμβαίνει στήν πραγματική
Ίερουσαλήμ, όπου ό ναός τής Άναστάσεως βρίσκεται στόν λόφο του Γολ-
γοθά. 2. Εύρισκόμενη άνάμεσα στό θέατρο (έδρα του Κοινού των Θεσσαλών)
και τόν ναό τής Αθηνάς Πολιάδος λειτουργεί ως Ιεραποστολικό κέντρο, κατά
τό πρότυπο του ναού τής Άναστάσεως μέ τόν Πανάγιο Τάφο. 3. Στόν χώρο
πέριξ τής βασιλικής έντοπισθήκαν πλήθος ταφών ήδη από τίν ύστερη ρωμαϊ-
κή έποχή έως τί μεσοβυζαντινή, γεγονός πού δείχνει ταφική λατρεία.

Δύο ναοί εξαίρονται, ό Άγιος Άχίλλιος και ό ναός των Τεσσάρων Μαρτύρων
πού τιμώνται τίν Ανάληψη. Καί οί δύο μπορούσαν νά άποτυπώνονται στόν
τοπικό πολεοδομικό και χωρικό χάρτη, άνανεώνοντας τίν Ίερουσαλήμ. Άν ό
Άγιος Άχίλλιος βρισκόταν στό κέντρο του Λόφου, εκφράζοντας τόν ναό τής
Άναστάσεως, ό ναός πού εξαίρει τίν Ανάληψη (στήν Ίερουσαλήμ βρισκόταν
στό όρος των Ήλαιων άπέναντι και άνατολικά τής Ίερουσαλήμ) πού μπο-
ρούσε νά βρίσκεται;

Έχουν άνασκαφεί στή Λάρισα έλάχιστοι βυζαντινοί ναοί: 1) ό μικρός ταφι-
κός ναός κάπου 100 μέτρα ΒΑ. του Άγίου Άχιλλίου, ό όποιος κτίζεται τόν 9ο-
10ο αι.¹⁰⁷ 2) ναός προς τίν κατεύθυνση του Τυρνάβου, στό δυτικό μέρος του
λόφου τής Ακροπόλεως ή στόν άπέναντι λόφο «Πευκάκια»¹⁰⁸. Προς Άνατολιάς

¹⁰⁵ Για τίν Άρχαία Ακρόπολη τής Λάρισας βλ. Άβραμέα, ό.π., σ. 125 όπου βιβλιογραφία.

¹⁰⁶ Γιαλούρη Άννα, Πλασταρά Αικ., Βασιλική Άγίου Άχιλλίου Λάρισας, ΥΠΟ-7η ΕΒΑ, Λάρισα 2013, 12 κ.έ. Γιαλούρη Άννα, «Ή Βυζαντινή Λάρισα μέσα από τίς πηγές και τά μνημεία», 1ο Διε-
θνές Συνέδριο Ίστορίας και Πολιτισμού τής Θεσσαλίας, τόμος ΙΙ, Πρακτικά Συνεδρίου, 9-11 Νοεμ-
βρίου 2006, [Θεσσαλονίκη] 2008, σσ. 491-503, 496-497.

¹⁰⁷ Γιαλούρη, «Ή Βυζαντινή Λάρισα», σσ. 493-496.

¹⁰⁸ 1) Δυτικά του λόφου πάνω από τί γέφυρα του Πηνειού ύπάρχει ναός τόν 16ο αι., όπου μετα-

δέν ἔχει ἐντοπισθεῖ ναός, ἐκτός ἀπό τή βασιλική της ὁδοῦ Κύπρου (5ος αἰ.), νοτιοανατολικά.

4. Βυζαντινὴ διπλωματία στή Θεσσαλία τόν 10ο αἰώνα: οἱ Λαρισαῖοι Βλάχοι

Ἡ χρονολόγησι τοῦ Κανόνα τοῦ ἁγίου Ἀρμοδίου στά 926 συνεπικουρεῖται ἀπό τό γεγονός ὅτι τίν περίοδο αὐτή ἐμφανίζονται πρόσωπα πού εἶναι σύνδεσμοι μέ τίν Κωνσταντινούπολη ἱκανά νά ἀναδείξουν μία πολύ σημαντική προσπάθεια ἀναδείξεως τῶν νέων ἁγίων στή Λάρισα. Ὑπῆρχαν ἔντονες προκλήσεις γιά νά δράσουν ἔτσι.

Οἱ ἀδελφοί μητροπολίτες Ἀλέξανδρος Νικαίας καί Λαρίσης Ἰάκωβος δέν κινοῦνται μόνοι τους. Ὅλα ὅσα μποροῦν νά ἀποδοθοῦν στή λέξη «κόσμος», τόν ὁποῖο προήγαγε ὁ Ἰάκωβος γιά τή Λάρισα, λαμβάνουν νέα διάστασι, ἄν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι στήν περίοδο αὐτή βασιλεύει ὁ Ρωμανός Λακαπνός (920-944), ὁ ὁποῖος εἶχε ἐκτός ἀπό θεσμική σχέση μέ τίν πόλη καί προσωπική: ἡ Λάρισα εἶναι ἡ γενέτειρα πόλη τοῦ συμπεθέρου τοῦ Νικίτα Μάγιστρου, ἑνός σημαντικοῦ βυζαντινοῦ λογίου.

Ἡ κόρη τοῦ Νικίτα Σοφία νυμφεύθηκε τόν Χριστόφορο Λακαπνόν (920) πού ἔγινε συναυτοκράτορας τοῦ Ρωμανοῦ τίν Πεντηκοστή του 921¹⁰⁹. Ἡ ἴδια στέφθηκε αὐγούστα τόν Φεβρουάριο τοῦ 922. Μέχρι τόν θάνατο τοῦ συζύγου της Χριστοφόρου τό 931 ἀπέκτησε τέσσερα παιδιά¹¹⁰. Ὁ πατέρας της ἦταν στά πράγματα μέχρι τό 928, ὅποτε ἐξορίσθηκε¹¹¹. Ἡ ἴδια διέθετε πολύ σημαντική

φέρεται ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως, ἀφοῦ ὁ καθεδρικός ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου στό κέντρο τοῦ λόφου κατεδαφίστηκε γιά νά κτισθεῖ ἡ Ὁθωμανική Κλειστή ἀγορά. Ἀπό τόν ναό αὐτό προέρχεται ὁ σημερινός, ἔκτοτε δέ κτίσθηκε ἐκ νέου ἄλλες δύο φορές (1794, τέλη 19ου-ἄρχές 20οῦ αἰώνα). Δέν ἔχει ἐντοπισθεῖ θεμελίωσι προγενέστερου ναοῦ, ἀλλά εἶναι ἐνδεχόμενο νά μεταφέρθηκε ἡ Μητρόπολις σέ ἕναν τέτοιο προϋπάρχοντα ναό. 2) Νεώτεροι συγγραφεῖς ἀναφέρουν τίν ὑπαρξη ἀρχαίου καί μεταβυζαντινοῦ ναοῦ κάτω ἀπό τό μεγάλο τζαμί τοῦ Χασάν μπέη στόν γύλοφο «Πευκάκια» ἀπέναντι (ΝΔ) τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Βλ. Ἀξενίδης Θ.Δ., *Ἡ Πελαγίς Λάρισα*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1949, σ. 172. *Ἀβραμέα*, ὁ.π., σ. 126. Δέν ἔχουν ἐντοπισθεῖ ἄλλοι ναοί στή Λάρισα ἀπό τή μεσοβυζαντινὴ περίοδο.

¹⁰⁹ Westerink L.G. (introduction, edition, traduction et notes), «Nicetas Magistros. Lettres d'un exilé (928-946)», CNRS, Paris 1973, σ. 29.

¹¹⁰ Westerink, ὁ.π., σσ. 29, 138.

¹¹¹ Westerink, ὁ.π., σ. 38.

πνευματική καλλιέργεια¹¹². Ταυτόχρονα ο Νικήτας ἦταν φίλος μέ τόν συμπατριώτη του, ἐπίσης Λαρισαῖο, Γρηγόριο, μετέπειτα μητροπολίτη Θεσσαλονίκης¹¹³!

Όταν ἡ πόλη ἔχει ἀπευθείας μεσάζοντα μέ τά Ἀνάκτορα δίνεται ἀπάντηση στό καιριο ἐρώτημα, «γιατί στή Λάρισα, γιατί στή συγκεκριμένη χρονική στιγμή», τό 926 (;), γράφεται ὁ Κανών τοῦ Ἀρσενίου καί γενικά ἀνανεώνεται ἡ πόλη τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου. Όπως φαίνεται ἡ παρουσία στό πηδάλιο τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης, τοῦ λογίου Ἰακώβου νά ἐνεργεῖ ἕνα μοναδικό ἔργο στήν ἱστορία τῆς πόλης στή μεσοβυζαντινὴ ἐποχή σέ σημείο νά θεωρηθεῖ Νέα Κωνσταντινούπολη, δέν μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ χωρὶς τὴν αὐγούστα Σοφία, κυρίως ὅμως τόν πατέρα τῆς Νικήτα Μάγιστρο. Γιά τόν ὁποῖο ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἦταν ἐλαδᾶς, ἔμπορος λαδιοῦ στήν Ἑλλάδα¹¹⁴, τὴν ὥρα πού εἶναι στά πράγματα τὴ δεκαετία 918/20 – πρὸ 928. Τά ἔξοδα τοῦ «κόσμου» μποροῦν νά ἀποδοθοῦν σέ αὐτοκρατορική χορηγία ἢ σέ χορηγία τοῦ Νικήτα Μάγιστρο, ἐφόσον μποροῦσε νά ἐλέγχει τὴ Θεσσαλία. Ὁ ἴδιος πρόβαλε ἀφανεῖς ἁγίους, ὅπως τὴν ἁγία Θεοκτίστη Λέσβου, ἴσως καί μιὰ ἀνώνυμη Λαρισαῖα ἁγία σέ κάποιον νησί¹¹⁵. Ἔτσι ἐξηγεῖται πὼς ἔγινε τώρα κάτι περισσότερο ἀπὸ αὐτό πού εἶχε κάνει ὁ μητροπολίτης Φίλιππος, ἱεραποστολικά κινούμενος, μέ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τῶν νέων Μαρτύρων, ὁ ὁποῖος ἴσως ἀπεβίωσε καί δέν πρόλαβε νά ὀλοκληρώσει τὴν προσπάθεια ἀνάκαμψης μετὰ τό 918, τὴν κατάληψη τῆς Λαρίσης. Παρατηρεῖται λοιπὸν συγκέντρωση τόσων σημαντικῶν προσωποποιτήτων σέ μία φοβερὴ δεκαετία: ὁ κατὰ πάσα πιθανότητα διάδοχος τοῦ Φιλίππου, ὁ Ἰάκωβος, εἶναι ὁ σύνδεσμος μέ τόν Νικήτα Μάγιστρο καί τά Ἀνάκτορα καί ἐπιβάλλει τὴ χρήση προτύπων τῆς Κωνσταντινούπολης πού ἀφηγοῦνται στήν οὐσία τόν θρίαμβο στοὺς νεώτερους παγανιστές.

Βέβαια τό γεγονός ἦταν ἥδη παρελθόν, ἀλλὰ μποροῦσε νά ἐπηρεάζει τά

¹¹² Westerink, ὁ.π., σ. 117 (αφ. 24), 138. Lemerle, ὁ.π. σ. 221.

¹¹³ Westerink, ὁ.π., σ. 111-117. Τσιαπλές Γεώργιος, «Μυθικὸ Παρελθόν-Χριστιανικὸ Παρόν». Πρόσληψη καί Προβολὴ τῶν πνευματικῶν Σχέσεων δύο Βυζαντινῶν Πόλεων. Τὸ Παράδειγμα τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς Λαρίσης (9ος-14ος αἰ.)», *Βυζαντινὰ Σύμμεκτα* 26 (2016), σσ. 67-92, 75-76, 84-87.

¹¹⁴ Ἡλίας Ἀναγνωστάκης, «Ἑλλαδικὰ παραμῦθια καί ἐλαδικὰ παραμῦθια στό Βυζάντιο τοῦ 10ου αἰῶνα», *Ἐλί καί Λάδι. Δ' Τριήμερο Ἐργασίας, Καλαμάτα, 7-9 Μαΐου 1993*, Πολιτιστικὸ Τεχνολογικὸ Ἰδρυμα ΕΤΒΑ, Ἀθήνα 1996, 121-150, 127-128: ἡ ἀνανέωση στὸν ναὸ τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου ὀφείλεται στὸν «ἐλαδᾶ» Νικήτα Μάγιστρο. Πρβλ. Ἀναγνωστάκης, «Μονεμβασία-Λακεδαιμόνων», 111-114.

¹¹⁵ Γουλούλης Στ., «Ἀπὸ τὰ βιώματα καί τὴν ἔμπνευση ἑνὸς ἐπαρχιώτη τῶν Ἀνακτόρων: Ὁ Νικήτας Μάγιστρος καί τρεῖς μοναχικὲς "κυράδες" τοῦ Αἰγαίου», *Γ' Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ἑλλάδος - Κύπρου ἀφιερωμένη στή μνήμη τοῦ Νίκου Οἰκονομίδη 22-24 Σεπτεμβρίου 2000*, Περιλήψεις, Ρέθυμνο, 2002, σσ. 26-28, ὅπου πηγές καί βιβλιογραφία.

πραγμάτα στή Λάρισα, τίς σύγχρονες σχέσεις Ρωμαίων-Βουλγάρων. Ἡ ἔξαρχη τῆς τιμῆς Μαρτύρων θυμάτων τοπικῶν Σλάβων φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἀπάντησι πρὸς νέον κίνδυνον πού ἀπειλοῦσε τόν πυρῆνα τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Τώρα ἦταν ὁ Συμεών μετὰ τό 913 ἕως τόν θάνατό του τό 927, ὁ ὁποῖος ἐπιδράμει στή βυζαντινὴ ἐπικράτεια, φτάνοντας στό σημεῖο περὶ τό 925 νά διεκδικεῖ τόν τίτλο «βασιλεὺς Ρωμαίων» ἀπὸ τό ἐπίσημο κράτος, κάτι πού τό Βυζάντιο ἀπέρριπτε ἀσυζητητῆ. Εἶχε ἐκδώσει καί σχετικὸ μολυβδόβουλλο μέ τόν ἴδιο τίτλο¹¹⁶. Δέν φαίνεται τί ἐννοεῖ ὁ Βούλγαρος ἡγεμόνας ὅταν θέλει νά βασιλεύει καί σέ «Ρωμαίους». Ὅμως ἡ ἐμπλοκὴ του στή Λάρισα καί ἡ ἄμεση ἀπάντησι τῶν σημαντικῶν βυζαντινῶν παραγόντων δείχνει ὅτι *τό μῆλον τῆς ἔριδος περὶ τῶν «Ρωμαίων» εἶναι καί οἱ Λατινόφωνοι (Βλάχοι), κάτοικοι τῆς Λάρισας*¹¹⁷, πού γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία τοῦ βουλγαρικοῦ κρατικοῦ μορφώματος μᾶλλον διεκδικεῖ ὁ Συμεών. Θά τόν ἐπαναλάβει πενήντα χρόνια ὁ Σαμουήλ (976 κ.έ.) (!), ὁ πρῶτος φερόμενος νά ἀξιοποιεῖ τοὺς λατινόφωνους τῶν περιοχῶν πού κατέκτησε, μεταφέροντας τοὺς κατοίκους τῆς Λάρισας στήν Πρέσπα.

Οἱ ἰθύνοντες τῆς Κωνσταντινούπολης χωρὶς νά καταγγέλλονται οἱ Βούλγαροι (ἀφοῦ εἶχαν ἄλλο κράτος, χριστιανικό) προβάλλοντας τοὺς νέους Μάρτυρες, ἀποδομοῦν παγανιστικοῦ τύπου ἐπεκτατικὴς ροπῆς πού ἀκόμη ἐφαρμόζονται στήν πράξη. Μέ τὴν ἀνανέωσι τῆς χριστιανικῆς λατρείας καί ἀγιολογίας στή Λάρισα, ἐξαίρεται τό ἱεραποστολικὸ πρότυπο πρὸς τοὺς Βαλκάνιους. Τό Βυζάντιο τείνει χεῖρα φιλίας, ἀλλὰ δέν ἐπιτρέπει οἱ Βούλγαροι νά οἰκειοποιηθοῦν τοὺς πολῖτες τῆς, τοὺς λατινόφωνους.

Ὁ Κανὼν τοῦ Ἀρσενίου ἐξαίροντας τό Μαρτύριο τῶν ἱεραποστόλων τοῦ Τυρνάβου, ἀπαντᾷ σέ νέα βάση στήν ἀντιμετώπισι τοῦ σύγχρονου Βουλγαρικοῦ κράτους.

Ὅμοίως στήν ὀξεία ἀλλὰ ταυτόχρονα καί διπλωματικὴ ἀφήγησι τοῦ Βιογράφου τοῦ ἀγίου Νικολάου κατακρίνονται οἱ παλαιοὶ μὴ Χριστιανοὶ Βούλγαροι, ὡς «Ἀβάρεις». Ὁ Βίος θέλει, μέ βασιλικὴ ἐντολή πάλι, νά ἀνανεῶνεται ὁ ναὸς καί λατρευτικὸς χώρος τοῦ ἀγίου Νικολάου Νέου στὰ Βούνανα, ἀλλὰ γράφεται μέ βάση ἀρχαϊκὸ ὕλικό τῆς Λάρισας. Ἔτσι δημιουργεῖται ἓνα καινούργιο λαϊκὸ προσκύνημα, ὅπου συνδυάζεται ἡ λαϊκὴ παράδοσι σχετικὴ μέ ἓναν νέο στρατιωτικὸ ἅγιο, θύμα Ἀβάρων (παγανιστῶν Σλάβων), σέ ἄλλος στὰ Βούνανα. Τώρα ἡ θεσσαλικὴ κοινωρία χρειάζεσταν νέον προστάτη, στρατιωτικὸ

¹¹⁶ Χριστοφιλοπούλου Αικ., *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, Β2 867-1081, Θεσσαλονικὴ 21997, 84 κ.έ., σσ. 90-91.

¹¹⁷ Risos Ant., «The Vlachs of Larissa in the 10th Century», *Byzantinoslavica*, LI.2 (1990), σσ. 202- 207.

ἅγιο, καί ὄχι ἀπλῶς ὑπόδειγμα βίου «σοφῶν» (μοναχῶν, ἱεραποστόλων) ἀγίων, ἐπειδή πλέον στή Βαλκανική ὑπάρχει πολύ πιό ἔντονη ἀνασφάλεια ἀπό τό κράτος τοῦ Σαμουήλ, ὁ ὁποῖος ἔφτασε νά μεταφέρει τούς Λαρισαίους Βλάχους στήν Πρέσπα.

Συμπεράσματα: Ὁ ὑμνογράφος Ἀρσένιος [Α΄], στά πλαίσια ἀνάδειξης ἀγίων του Βόρειου ἑλλαδικοῦ χώρου, ὀρίζει τούς ἄξονες τοῦ ἔργου του, τί νίκη (προστασία) τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀλλά μέ πνεῦμα καταλλαγῆς τῶν παθῶν μέσα ἀπό τί λατρεία. Ἀργότερα ὁ Νικόλαος, Βιογράφος τοῦ ἀγίου Νικολάου Νέου [Ν], προβάλλει ἓνα πιό δυναμικό πρότυπο:

1. Οἱ τέσσερις ἅγιοι ἱεραπόστολοι, ζοῦν στήν ὑπαιθρο (ἢ στό ὄρος Τέρναβον ὡς μοναχοί (Ν) τό πιό πιθανόν στήν περίοδο τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σλάβων-Βουλγάρων τῆς Κεντρικῆς Βαλκανικῆς. 2. Διώκονται ἀπό εἰδωλολάτρες (παγανιστές), ὕστερα ἀπό κάποιον μεμονωμένο ἐπεισόδιο, γιά τό ὁποῖο δέν δίνεται ἰδιαίτερη συνέχεια (Α΄) ἢ ἐντάσσεται σέ γενική ἀποσταθεροποίηση στήν Κεντρική Ἑλλάδα λόγω τῶν Ἀβάρων-Βουλγάρων (Ν). Πιθανόν συνέβη ἐπί ἡγεμόνα Βλαδιμίρου πού ἐπανέφερε τήν πάτριον θρησκεία τῶν Βουλγάρων. 3. Μετά τό 918 γίνονται ἀπό τόν Φίλιππο ἡ ἀνακομιδή τῶν λειψάνων, καί λίγο ἀργότερα ὁ «κόσμος» ἀπό τόν Ἰάκωβο. Στήν ἐορτή τῆς 11ης Μαΐου 926 λανθάνει ἡ νίκη τοῦ Βασιλέα μέ τό πού ἡ Λάρισα ἀνανεώνεται ὡς ἄλλη Κων/πολη-Νέα Ἱερουσαλήμ, γιά νά ἀντιμετωπίσει νικηφόρα μέ πίστη στόν Θεό τήν πίεση τῶν βαρβάρων (Α). Σύμφωνα μέ τόν (Ν) ἐξαίρεται ὁ πολέμαρχος κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς κοινωνίας καί τοῦ κράτους. 4. Στόν ναό τῶν ἀγίων δημιουργεῖται εἰκονογραφικό πρόγραμμα, ἓνα μαρτυρολόγιο στηριγμένο στήν παλαιά παράδοση μαρτυρολογίων πού εἶχε ἀνανεωθεῖ μέ θύματα Βουλγάρων.

Τά προβλήματα πού προκαλεῖ τό κρατικό μόρφωμα τῶν Βουλγάρων ἦταν διαρκῆ, ἀπό παγανιστές παλιά, ἀλλά μετά βαπτισμένους Χριστιανούς, τόν Συμεών κι ἀργότερα τόν Σαμουήλ. Αὐτά ὅμως δέν θίγονται ἄμεσα, ἀλλά ἀκροθιγῶς καταγγέλλεται ἡ εἰδεχθῆς πράξη (Α΄) γιά νά κατανοηθεῖ ἓνα παράλληλο γεγονός, τό παρελθόν, ἡ πηγὴ τοῦ κακοῦ, ἡ πνευματική ἀμάθεια, ὁ παγανισμός: οἱ παλαιοὶ «Ἀβάρεις» ἐξελίχθηκαν σέ «νέους Ἀβάρεις», δηλαδή παγανιστές Βουλγάρους πού ἔδρασαν στό Τέρναβον, ἀλλά καί μετὰ ἀπό αὐτούς οἱ ἐπίγονοί τους μέ ὅσα κάνουν ἀποκαλύπτουν τήν παλαιά του ταυτότητα...

The Canon of Saints Martyrs Armodios (or Ardomios) and his Partners: Church and historiated Martyrology, Larissa, 926, 11 May A.D. (c)

The Canon in honor of Saint Armodius or Ardomius and other three Martyrs, Gregory, John and Michael (May 11), a work of the hymnographer Arsenios (estimated by E. Follieri that he lived at the end of the 9th century) is published in *Analecta Hymnica Graeca*, IX, 91-104 [Σοφριανός Διμ., ΕΕΒΣ 1972-1973, pp. 96-109]. The same author also wrote a Canon in honor of Saint Achillios of Larissa (May 15). The saints Armodios and his Partners are identified with four Martyrs from a group or troop of 14 people who were martyred in Tyrnavos by "Avars", being companions of Saint Nikolaos Neos (The Younger) in Vounaina, 15 km SW, from Larissa (Sofianos, *Life of Saint Nikolaos Neos*, a work of a scholar writer named Nikolaos).

The remains of Armodios and the others Martyrs were transported to Larissa by Metropolitan Philippos, who served in Larissa under Patriarch Nikolaos Mystikos (901-907, 912-925). It was suggested that they were victims of Symeon ruler of Bulgarians (894) (Avramea), Slavs (Koulouras) or Hungarians (Philippou). However, no attention was given to the text, where it is mentioned that they were martyred by barbarians, who believed in idols, so they were idolaters, Pagans.

Therefore, these people "Avars" could be Bulgarians of the Vladimir (889-893), who restored the old pagan religion of the Bulgarians, after the period of the christianization of the Bulgarians by byzantine missions had already begun (864/5). Otherwise, they should have been murdered before 864. They were probably monks in a monastic settlement near Tyrnavos.

Based on the description of the martyrdoms they endured, it is established that the hymnographer Arsenius uses as a model the *Life (Vita)* of Saint George (a martyr who suffered successive torments until he died by decapitation, totally eight sufferings). Contrary to the original *Life (Vita)* of Saint Nicholas, the biographer describes four torments (Sofianos, p.142, verses 132-144), as many as the Martyrs themselves. Therefore, this is closer to exist (depict?) an illustrated Martyrology that existed in the church of the Four Saints in Larissa, where the Biographer Nikolaos founded relevant archival material, among which a "written catalogue" (ἀνάγχαρτα ὀνόματα) of the names of the 14 martyrs of Tyrnavos.

This church is mentioned in the Canon, as the church where the relics were deposited (maybe by metropolitan Philip), where miracles of the saints had already been performed. According to the text of the Canon, the Martyrs are honored on

May 11, the day of the feast of St. Mokiuss of Constantinople and of the inauguration of Constantinople (May 11, 330), but also in honor of Christ the Saviour. Based on the similar example of Saint Lukas Styriotis, this is a sign that the feast of the Ascension of the Saviour was celebrated on the same day. It therefore follows that the Canon was chanted for the first time on 11 May 926 (Grumel: Easter 2 Apr.).

The inauguration with a new Canon in the church of Saviour and the four holy saints is attributed to Metropolitan Iakovos, brother of Alexander of Nikaia, later professor at the school of Magnavra. In a note written by the latter, he mentions that Iakovos made the decoration “κόσμος” in Larissa after the Bulgarian raid on the city (918 AD). However, at the same time, the scholarly Nikitas Magistros, who was born in Larissa and whose daughter Sophia was Augusta, being the wife of the co-emperor Christophoros Lakapenos (+931), was active in Constantinople (until 928). He must have been responsible for the financing of a project to highlight the churches of Saint Achillios (May 15) and the church with double honour of the Four Martyrs, Armodios and his companions and the Christ Saviour (Σωτήρας) (May 11) located in the town of Larissa (926 AD). In the cathedral church of Saint Achillios according to the second Canon of Arsenios in honour of saint Achillios a change is observed: oil flows from the tomb of Saint Achillios.

The reason for all these projects is that the Church of Saviour or Four Martyrs containing the relics of these martyrs, who were victims of pagan Bulgarians, supported the byzantine policy against Simeon's program to become 'emperor of Bulgarians and Romaioi' (924/25), taking on their side the real Romaioi, that is the Latin speaking people (Vlachs) of Larissa and the rest of Thessaly.